

MARULIĆ I CRKVENOSLAVENSKA TRADICIJA

Dragica Malić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.:801.7

Izvorni znanstveni rad

Dragica Malić
Hanamanova 20
Z a g r e b
dmalic@ihjj.hr

Cilj je ovoga rada pokazati da otac hrvatske književnosti Marko Marulić nije pjesničko čudo poteklo ni iz čega, u zrakopraznom prostoru hrvatske kulturne pojavnosti, kako se desetljećima mislilo, te pokazati njegovu naslonjenost na hrvatsku književnu i jezičnu srednjovjekovnu baštinu. A toj je baštini crkvenoslavenska tradicija jedna od bitnih sastavnica. Uvriježeno mišljenje o samosvojnoj i samodostatnoj Marulićevoj književnoj i književnojezičnoj pojavnosti na početku novovjekovne hrvatske književnosti logična je posljedica devetnaestostoljetnoga (a i kasnijega) nepoznavanja hrvatske srednjovjekovne književnosti, osobito one pisane latiničkim pismom, i negativna ocjenjivanja njezinih književnoestetskih i književnojezičnih dosega. Pri otkrivanju i upoznavanju hrvatske književne baštine prethodnih stoljeća najprije su na svjetlo dana svojom grafijskom posebnosti i često bogatom likovnom opremom izronili hrvatski glagoljički spomenici, za mnoge egzotični u okvirima europske kulture, koji su dugo sloveli kao jedini predstavnici hrvatske srednjovjekovne pismenosti. Dubrovačko-dalmatinskim se petrarkistima s početaka novovjekovne književnosti uporno tražio talijanski uzor i utjecaj. Ali što u takvu kulturnom okruženju s Marulićevim hrvatskim pjesništvom, čija je estetska vrijednost bila neupitna? To u ona vremena nitko nije znao. Prvi je potez istraživača bio nazvati ga ocem hrvatske književnosti. Danas to ipak činimo opreznije, pa se govori o ocu novovjekovne hrvatske književnosti.

Hrvatska se srednjovjekovna i postsrednjovjekovna anonimna latinička književnost otkrivala sporadično i sporo, u raznim latinskim i talijanskim zbornicima, uglavnom stranih knjižnica. A njezino je upoznavanje i istraživanje u vremenima otežanoga snimanja teklo još sporije. Zato je bilo najjednostavnije ono što se postupno otkrivalo, a što nije ulazilo u strogi krug crkvene književnosti tipa lekcionara, pripisati ocu hrvatske književnosti. Time se zrakoprazni prostor njegove neukorijenjenosti širio, a začudna veličina njegove pojavnosti bujala na

sve strane. Pripisivano mu je koješta, od molitvenika, preko kodeksa raznorodna sadržaja do karikatura, a o stihovima iz raznih pjesmarica da se i ne govori. Poneki su od njih, usprkos strogim izbornim kriterijima, zalutali i u ovdašnja *Sabrana djela* (tako, primjerice, sasvim sigurno nisu Marulićevi *Versi od konopa, od verug, od rukavic...*, što slijede nakon pjesme *Počine pokripljenje od devetih kori anjelskih iz Osorsko-hvarske pjesmarice*, a i za samo *Pokripljenje* Marulićevo je autorstvo upitno). I na ovom skupu predstavljeno je jedno takvo nastojanje, koje Maruliću pripisuje čitav niz proznih kodeksa, od kojih bar za neke pouzdano znamo da svojim grafijskim i jezičnim odlikama ne pripadaju splitskom književnom i jezičnom krugu.

Tek se posljednjih desetljeća u proučavanju hrvatske latiničke srednjovjekovne književnosti uočava njezina uska kulturna, književna i književnojezična povezanost s hrvatskokrkvenoslavenskom književnošću glagoljaškoga kruga. Jezik crkvenoslavenskih knjiga u latinaškoj se sredini shvaćao kao stariji stadij vlastitoga jezika, i njegove su se jezične odlike, »posvećene« starinom, upotrebljavale kao jezična sredstva »višega stila«. Poznavatelj takvih odlika uočiti će ih i u Marulića. Možemo se samo pitati otkuda one tom vrsnom latinistu i svjetski poznatom piscu latinskih djela, a tek manjim dijelom i hrvatskih. Zoranić se, primjerice, izravno poziva na poznavanje glagoljaške baštine i na njezin jezični utjecaj: »... i da bi me tumačenje blaženoga Jeronima ne uvižbalo, s prirokom bih pisal«. Marulić se pak poziva na »začinjavce«. Tko su za njega bili začinjavci? Mnogo se tinte proliło u tumačenju toga pojma. Više-manje je prihvaćeno da se pod pojmom začinjavaca imaju razumjeti srednjovjekovni pučki pjesnici. Pučka se poezija javno izvodila i bila je svima poznata, a kako su je širili i latinaši i glagoljaši, sadržavala je ona i niz crkvenoslavenskih jezičnih elemenata. Ali u Marulića će se naći i takvi crkvenoslavizmi koje u tom pjesništvu, pa i općenito u anonimnoj srednjovjekovnoj književnosti, ne susrećemo, osobito na leksičkoj razini. Ima li to značiti da je on poznao/čitao glagoljička djela, i to ona složenijega sadržaja od pučke poezije? Jedini se dosad tim pitanjem ozbiljnije pozabavio Josip Hamm pred gotovo pola stoljeća, predočivši neke uvjerljive dokaze da je Marulić morao poznavati glagoljičke spomenike liturgijske namjene (misale, brevijare, psaltire), i to one starije generacije (iz 14. stoljeća).¹ Međutim, rezultati tog istraživanja u marulologiji nisu ostavili traga.

Kako se u svom radu često bavim istraživanjem veza latiničke hrvatske književnosti s crkvenoslavenskom jezičnom tradicijom, nije mi bilo teško prepoznati crkvenoslavenske tragove i u Marulića. Njih u Marulića ima na svim jezičnim razinama, ali najzastupljeniji su na leksičkoj.

Ovaj se rad ograničava na raščlambu Marulićevih djela objavljenih u *Sabranim djelima Marka Marulića* u izdanju Splitskoga književnoga kruga (dalje: SDMM).

¹ Josip Hamm, »Marulić i 'Judita'«, *Slovo*, 11–12 (1962), str. 148–166.

Za tu su prigodu više-manje iscrpno ispisane tri knjige s Marulićevim stihovima, dok za ispis najopsežnije, *Od naslidovanja Isukarstova*, nažalost nije bilo dovoljno vremena, te se uočavanje crkvenoslavenskih tragova u tom djelu zasniva na podacima što su razvidni u priloženom rječniku uz to djelo. Rječnici u pojedinim knjigama SDMM i inače su bili od znatne pomoći u ovom istraživanju.²

1. Grafija i pravopis

Tragovi crkvenoslavenske tradicije u Marulićevim su djelima najmanje prisutni na grafijskoj razini. Kako je *Judita* vremenom objavljivana, a vjerojatno i Marulićevom osobnom pripremom predložka za objavljivanje, njemu najbliža, logično je pretpostaviti da je ona najbolji pokazatelj Marulićeva grafijskog sustava i njegovih pravopisnih načela i postupaka. Svi se ostali prepisivači njegovih djela ponešto udaljuju od njega, svaki na svoj način. Proučavanje izvorne Marulićeve grafije, odnosno u nedostatku Marulićevih hrvatskih autografa – grafije *Judite*, trebao bi biti zaseban istraživački zadatak. Ovdje o njoj zaključujem posredno, na temelju transkripcije i priređivačkih bilježaka pridodanih *Juditi* (uz povremene provjere na presliku originala) i ostalim tekstovima u SDMM. Tako posredno doznajemo da je u grafiji *Judite* možda jedini primjer koji bi upućivao na trag crkvenoslavenske grafije *prominilae* (= *prominila je* – bez jote), u tekstu razriješen: *Prominila [j]e*, s navedenom grafijom u 27. bilješci uz tekst.³ Prepisivači ostalih Marulićevih djela pripadali su raznim grafijskim školama i njihova grafijska rješenja ne možemo pripisivati Maruliću. Spomenut ćemo samo jednu grafijsku pojavu na koju nailazimo u pojedinim pjesmama. Naime, u njima je zastupljena jedna sustavna latinička grafijska pojava pod utjecajem crkvenoslavenske grafije (i glagoljičke i ćiriljičke), a to je obilježavanje suglasnika *l*, *n* grafemima *l*, *n*, prisutna u gotovo svim latiničkim srednjovjekovnim tekstovima od sjeverne Dalmacije do Dubrovnika. Ta grafijska odlika očito nije bila poznata priređivačima Marulićevih djela u SDMM, pa tako u *Slaviću* čitamo: *djavlom zankom* 248⁴, *jutarne vrime* 73; u *Dobrim naucima*: *djavlu oholast* 249, *djavlom ... uzom* 294, *djavla oholast* 618; u *Suzani*: *djavla simena* 208, što su sve oblici pridjeva *djavli*, *jutarñi*, a ne *djavli*, *jutarni*. Moglo bi se pomisliti da je posljedica iste grafijske odlike i oblik prijedloga *dil* ('zbog'), na koji nailazimo u nekim Marulićevim pjesmama pored istoznačenjskoga *diļ/ diļa* (graf. *digl/digla*). Tako u *Stumačenju Kata*: *ki parñu dobude dil suda skrivljena* 220, *vazda će ubog bit dil svoje skuposti*

² Kratice za te rječnike: uz *Pisni razlike* – Rj. PR, uz *Dijaloške i dramske tekstove* – Rj. DDT, uz *Od naslidovanja Isukarstova* – Rj. Nasl., dok se za *Juditu* pod kraticom Rj. Ju citira Mogušev rječnik iz 2001: Milan M o g u š, *Rječnik Marulićeve Judite*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2001.

³ *Judita*, SDMM, str. 114 i bilj. 27 na str. 192.

⁴ Brojka uz primjer označava broj stiha.

396, u *Pokladu i Korizmi*: ...*ki dobro vikovće / ne haje pribavit dil slasti vrimeće* 95–96. Međutim, prema potvrdama u AR⁵ II s. v. 2. *dijel*, gdje se obrađuje taj prijedlog, nalazimo ga u rimi s riječima na dočetno *-l*, pa se tu očito ne radi o grafiji *l* za *l̄*. Tako u Menčetića rima: *dil / vil*, u Nalješkovića: *bil / dil, dil / vil*. Zanimljivo je da u rječniku uz *Pisni razlike* u SDMM taj prijedlog nije registriran.

U pjesmi *Dobri nauci* nailazimo na jednu – začudnu – možda izravnu vezu s glagoljičkom poezijom. Uz stihove 467–468: *Meso je opalo, koža tere šćuti, / ništar ni ostalo nere goli žńuti* u bilješci se navodi grafija iz *Vartla*: *xgiuti*, što priređivač dobro razrješava kao *žńuti* uočavajući da nedostaje slovo *n*, dakle: *xgniuti* (*s gni = ņ*).⁶ U sadržajno gotovo identičnom kontekstu u pogrebnoj pjesmi *Tu mislimo, bratja, ča smo* u Klimantovićevu glagoljičkom prijepisu stoji: *Ognńiti hote naši skuti, / ostati hote goli žńuti* (graf. *žńuti*⁷ s titlom za izostavljeno *n*).⁸ Ovdje se treba zapitati: Je li prepisivač u *Vartlu* slučajno izostavio *n*, odnosno titlu koja ga zamjenjuje? Ili: Nije li možda sam Marulić imao u rukama neki glagoljički rukopis navedene pjesme u kojem nije bilo title za *n*, pa ga je prepisivač *Vartla* samo dosljedno slijedio? Takav rukopis zaista postoji. Naime, u *Berčićevim fragmentima* što se nalaze u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Petrogradu u varijanti spomenute pjesme (*Šekvencija nad grobom* – sign. Bč 1, str. 61v) u stihu 22 na istome mjestu stoji pretpostavljeno: *žńuti* bez title.⁹ U Marulićevim stihovima ima mnogo tragova pučke duhovne poezije, na čijim je jednostavnim osmeračkim distisima izgrađivao svoje sofisticirane dvanaesterce. Ta se poezija javno izvodila i bila općepoznata. Bilo je i latiničkih zapisa, pa za njom nije bilo potrebe tragati u glagoljičkim kodeksima. Ali, da li ipak?

Iz pravopisne problematike navest ćemo samo jedan primjer: u *Juditi* se kosi oblici imenica *ditca* i *otac* redovno pišu s *tc* (*ditce, ditci, ditcom...*, *otca, otcem, otci*, pa i posvojni pridjev *otčev*), što može, ali i ne mora biti trag crkvenoslaven-ske pravopisne tradicije. Jednako je i u *Naslidovanju*, ali u pjesmama i dijaloškim tekstovima javljaju se i oblici bez *t* (*dica, oca, ocu, oci...*) različito raspoređeni od teksta do teksta. Drugačiji je problem dosljedno pisanje u *Juditi* riječi *čtiti, čtovati, počtiti, počtovati, počten, počtenje* i sl. s nepromijenjenim sekundarnim skupom *čt*. Ta dosljednost pokazuje da za Marulića to očito nije bilo pravopisno, nego leksičko pitanje. On je te riječi upotrebljavao kao knjiške lekseme, za razliku od izvedenica zamjenice *čbto*, koje se nalaze u živom govoru, pa ih i piše kako se

⁵ Kratica za *Akademijin rječnik*, odnosno: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAZU, Zagreb 1880.–1976.

⁶ *Pisni razlike*, SDMM, str. 91, i bilj. 468 na str. 200.

⁷ Podcrtano *ju* označava u latiničkoj transliteraciji glagoljičku ligaturu.

⁸ U *Pariškoj pjesmarici* i u glagoljičkom rukopisu Arhiva HAZU IV a 92 na tome mjestu stoji: *šćuti*, a u dubrovačkom *Libru od mnogijeh razloga: štuci*, s time da *šćuti* i *žńuti/štuci* nije isto, a u Marulića dolazi oboje.

⁹ Za podatak zahvaljujem kolegi Amiru Kapetanoviću.

govore: *ništa, ništar, ništare, ništo*, pa čak u *Anki satiri* i upitno-odnosno *što*¹⁰: *Što se, gospo, ne udaš? 2, dali bi ti same sebe / i što na stan imaju* 11–12, pored: *pristati ću nač me moliš* 23. Prepisivači Marulićevih djela i u navedene knjiške riječi unose glasovnu promjenu *čt > št*, pa se – i opet različito raspoređeni u pojedinim tekstovima – nalaze oblici sa *čt* i *št* (npr. *čtiti/štiti, čtovati/štovati, počtovanje/poštovanje* i dr.). Treba napomenuti da nije crkvenoslavenski trag pravopisno etimologiziranje tipa *razsarditi, razsuti, razširiti*, jer već u staroslavenskim tekstovima dolazi *rasrđiti, rasuti, raširiti*.¹¹

2. Glasovi, morfologija

Na glasovnoj se razini crkvenoslavenskim utjecajem može tumačiti upotreba prijedložno-prefiksalnoga *v*, *va* umjesto *u*, pri čemu se *v* uglavnom upotrebljava zbog potrebnog broja slogova u stihu, ali *va* prema *u* u broju slogova ništa ne mijenja, pa pokazuje opredijeljenost za taj oblik u određenim kontekstualnim situacijama. Npr. prijedlog *va* dolazi u nekim ustaljenim molitveno-vjerskim formulama: *...va vik vikom, amen!*, *va sve vike, va ime tvoje* i sl. Što se prefiksa *va-* tiče, općenito se može reći da Marulić preferira pojedine lekseme njime tvorene prema onima s *u-*, npr. češći su *vazeti, vazimati, vapiti* nego *uzeti, uzimati, upiti*, te samo *Vazam, vazetje*, dok primjerice prilog *vazda* (koji i nije crkvenoslavizam, a dolazi i u čakavskim i u štokavskim govorima) preferira kao leksem prema sinonimnom *uvik/vavik*.¹² Očiti je crkvenoslavizam (glasovni i morfološki) u *Juditi*¹³ prilog *vseje* (zapravo prijedložni izraz: *u vseje*): *...inih nevoľ kih bi u vseje deset* B302, koji ima paralelu u Maruliću suvremenom prijedložnom izrazu *u svem*: *Bože, koga u svem kripost svaka more* 451.¹⁴ U Marulića je inače u kosim oblicima zamjenice *vas* redovno potvrđena novija metateza suglasnika *vs-* > *sv-*. Ipak se jednom u pjesmi *Od začetja Isusova* javlja oblik *vse*: *...da vse je uzmožno kripostju ňegovom* 110, ali to neće biti crsl.¹⁵ trag, nego posljedica nepažnje prepisivača s drukčijom jezičnom praksom.

¹⁰ Što bi mogao biti i leksički štokavizam.

¹¹ Vidi: Fr[anz] Miklošich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862.–1865. (dalje kratica: Mikl.); Stjepan Damjanović i sur., *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2004. (dalje kratica: Damj.).

¹² Oblik *vze* (graf. *fje*) u Ju 1452 (umj. u Marulića redovnoga *u- < vž-*) nije crkvenoslavizam, nego stariji oblik upotrijebljen zbog potrebnoga broja slogova u stihu.

¹³ Dalje će se za knjige iz SDMM upotrebljavati kratice: Ju – *Judita*, Nasl. – *Od naslidovanja Isukarstova...*, PR – *Pisni razlike*, DDT – *Dijaloški i dramski tekstovi*. Za pojedine pjesme upotrebljavaju se prepoznatljive kratice.

¹⁴ Opširnije o toj problematici: Dragica Malić, »Od rječnika prema tekstu (u *Sabranim djelima Marka Marulića*)«, *Colloquia Maruliana*, XVI (2007), str. 173–202, o tome na str. 179–182.

¹⁵ Kratica za: 'crkvenoslavenski', 'crkvenoslavizam' kad je razvidno iz konteksta.

Vjerojatno su crkvenoslavenski glasovni trag i oblici s kontinuantom $e < \epsilon$ iza palatala (uz češću čakavsku $a < \epsilon$), npr. izvedenice glagola -č ϵ ti: poč ϵ ti, poč ϵ tje, prič ϵ ti, zač ϵ ti, zač ϵ tje (ovo u nalovu pjesme *Od zač ϵ tja Isusova*), uč ϵ t ('počet') uz poč ϵ ti, poč ϵ alo, poč ϵ atak, prič ϵ ti, zač ϵ ti, opet različito zastupljeni u pojedinim djelima; zatim ž ϵ ja, ž ϵ jan, ž ϵ jati pored ž ϵ ja, ž ϵ jan, ž ϵ jati; č ϵ st, č ϵ sto pored č ϵ st, č ϵ sto, ali od j ϵ ti samo s čakavskim a : j ϵ ti, obuj ϵ ti, prij ϵ ti, zaj ϵ ti.

Crkvenoslavenski se trag može nazreti u ekavskom refleksu *jata* u nekim primjerima, koji svojom pojavom ukazuju na mogućnost Marulićeva poznavanja crkvenoslavenskog izgovora *jata*.¹⁶ Takvi su primjerice leksički crkvenoslavizmi *posesti*, *spovidenje* i djelomično *bolezan*: *posede* Ju 327, *posela* Dob. n. 142 (v. odjeljak 4. 1. pod 2.), *spovidenja* Ju 1500 (v. odjeljak 4. 1. pod 3.), te *bolezan* uz češće *bolizan* (v. odjeljak 4. 1. pod 1.), što je izostalo u ispisima za ovaj rad, ali je zabilježeno u rječnicima u SDMM: Rj. PR *bolezan* 1x uz redovno *bolizan* 17x i pridj. *bolizan* 4x, Rj. Nasl. *bolezan* 2x uz *bolizan* 24x, *bolizanje* 6x, *bolizniv* 1x, Rj. DDT samo s i : *bolizan* 17x, *bolizniv* 1x, *boliznivo* 1x. Rijetki ekavizmi u toj osnovi mogli bi biti i ostatak drukčije jezične prakse pojedinih prepisivača, ali znakovito je da se javljaju u leksičkom crkvenoslavizmu. U Marulića je zastupljena i osnova *teles-* (redovito *telesa*¹⁷, *telesan*¹⁸), koja spada u hrvatske knjiške ekavizme (teško je reći da li pod crsl. utjecajem) od sjeverne Dalmacije do Dubrovnika, ali pored njegova redovitog oblika *tilo* u ostalim djelima¹⁹ oblik *telo* u *Juditi*²⁰ (na čiju upotrebu nije utjecala rima, a bez inačice *tilo!*), kao najambicioznijem Marulićevu hrvatskom stihovanom djelu, svakako je svjestan izbor, na koji je najvjerojatnije djelovao crsl. utjecaj: *Tege li težeći da ni telu pokoj* 905, *Daržat čistiñe put, telu ne dati last* 1946. Ekavizmi u prilogima *ondeje / tudeje* Ju 683–684 (u rimi s: *meje / kamenje* 681–682) pored ikavskih oblika *ondi* (rima: *gdi*) Ju 1797–1708, *tudi* (rima: *judi / budi / tudi / trudi*) 1665–1669 i *tudije* (rima: *gdi je*) 1058–1059 također su primjer Marulićeva poznavanja ikavsko-ekavskih dvojnosti, pri čemu za izbor ekavizama crsl. utjecaj nije morao biti presudan. Ikavski i ekavski oblici u Marulića se preklapaju i u osnovi *věr*-²¹, koja je jedna od najproduktivnijih ekavskih osnova, pa je to mogla biti i govorna crta. Stalni su ekavizmi (ne samo u

¹⁶ Uglavnom se pretpostavlja da je hrvatska crsl. izgovorna norma *jata* bila ekavska, pa pod njezinim utjecajem ekavizmi i u pretežno ikavskim tekstovima, osobito u morfologiji, gdje ni u mješovitim govorima ekavizmima nema mjesta. U novije vrijeme ipak ima i drugačijih stavova.

¹⁷ Rj. PR 2x, Rj. Nasl. 1x.

¹⁸ Rj. DDT 1x, Rj. Nasl. 33x uz 1 primjer za *telesan* (možda iz mlađeg *Londonskog rukopisa Naslidovanja*, što iz *Rječnika* nije razvidno).

¹⁹ Rj. PR 26x, Rj. DDT 18x, Rj. Nasl. 58x.

²⁰ Prema Rj. Ju u SDMM 3x.

²¹ Rj. JU u SDMM: *vera* 1x, *veran* 4x, *vernik* 1x, *verovati* 2x – *vira* 5x, *viran* 1x, *virovati* 1x; Rj. PR: *vera* 6x, *veran* 14x, *verno* 3x, *vernost* 3x, *verovati* 4x – *vira* 13x, *viran* 5x, *virenica* 1x, *virno* 3x, *virovati* 6x; Rj. DDT: *vera* 1x, *veran* 3x, *verno* 1x – *vira* 4x, *viran* 7x; Rj. Nasl.: *vernik* 1x – *vira* 31x, *viran* 35x, *virno* 5x, *virovati* 36x.

Marulića) *peti, petje* ‘pjevati’, ‘pjevanje’ zbog razlikovanja od *piti, pitje* ‘piti’, ‘pijenje, piće’, ali u *Juditi* ipak *pitje* ‘pjesma’ pored *peti: nemu* (Bogu) *poni pitje slavno hti’ mo peti* 1629.

Suglasnički je crsl. trag *h* u riječima grč.-lat. podrijetla po grčkom izgovoru prema češćem *k* po latinskom izgovoru: *hor* (Ju 1x) prema *kor* (Ju 1x, PR 6x, DDT 15x), *arhanjeli* (Nasl. 1x), ali samo *kerubin(i)* (Ju 1x, PR 1x, Nasl. 1x), pa prema toj pojavi ista suglasnička dvojnost i u riječi slav. podrijetla: *horugva* (< *horogy, -gъve*) ‘zastava’ Ju 231 i *horuga* Pok. i Kor. 51 pored *korugva* Ju 577 i *korugvica* Ju 192.

Na morfološkoj razini Marulić često varira upotrebu starijih i novijih oblika, od kojih su mnogi uvjetovani rimom, ali mnogi i nisu. Većinu starijih morfoloških oblika u Marulića ne treba promatrati kao crkvenoslavizme, npr. starije imeničke padežne oblike Ljd m. i s. r. na *-i*, npr. u *tvem/mojem dvori, va svakom zbori, u takovom trudi, na sviti, u lici...* pored novijih: *u gradu, na mistu, u raju, u domu...*, ali samo *u/na/po nebi*; zatim stari NAmn m. i ž. r. na *-i* pored novijih na *-e*, npr. *gradi, izvori, kasteli, livadi, stopi, gori...* pored *gradove, varhe, dolce, prilike, noge...* itd. Ima i primjera s novijim oblikom atributa uz stariji oblik imenice, npr. *na gradne zaklopi* (rima: *zaklopi / popi / odklopi / stopi* – Ju 1122–1125), *one ljudi* (rima: *sudi* – Spov. kol. 415–416). Crkvenoslavenski trag (ali ne samo u Marulića) mogao bi biti oblik Vjd *sinu* (ugl. se odnosi na Isusa), a isto bi se moglo pretpostaviti i za nastavak *-ove* u NVmn nekadašnje *u*-deklinacije, npr. *popove, valove*, koji se širi i na imenice glavne promjene: *knezove, mužove, lavove, grobove, krisove, stolove* i dr. Možda su navedene množinske oblike u živom jeziku još neko vrijeme podupirali množinski oblici imenica na *-in*, od kojih su u Marulića potvrđeni: *grajane* (pored *grajani*), *karstijane, pogane, vlastele, Židove*. Vjerojatno jest crkvenoslavenski utjecaj Marulićeva upotreba dvojinjskih oblika, jer u to doba dvojnina više odavno nije u upotrebi, npr. Ddv: *Popi se zovihi, kim obima dvima / mnoga lita bihu, a malo razuma* Su 169–170 (pri čemu nepravilna rima: *dvima / razuma* pokazuje da pri odabiru oblika nije bio presudan stihotvorni razlog); Adv *obi ruci: Dvigši obi ruci, a prignuv kolina / klañahu se puci hvaleć Gospodina* Ju 2034–2035 (u rimi s: *puci*, ali u sadržajno istaknutom kontekstu).

Crkvenoslavenskim se utjecajem mogu tumačiti i oblici neodređene pridjevske deklinacije u sintagmi *Duh Sveti* (u nekim je starijim tekstovima potvrđen i Njd *Duh Sveti*): *Duha Sveta/Sveta Duha* passim, pa onda i *sveta Križa* Pok. i Kor. 149. Što se pak tiče neodređene deklinacije posvojnih pridjeva *Božji, čovičji: Sina Božja* passim, *Božja lica* Dob. n. 538, *čovičja zgrišenja* Od uzv. Gosp. 6, moglo bi se i tu raditi o crsl. utjecaju, premda je u čakavskim tekstovima (onodobnim i starijim) uglavnom samo tako. Tu treba imati na umu da su posvojni pridjevi na *-jъ* prvotno imali neodređeni oblik Njd m. r. *Božij, čovičij*, pa je onda razumljiv GAjd *Božja, čovičja* i drugi neodređeni padežni oblici.

Vjerojatan je trag crsl. deklinacije stari Ljd lične zamjenice za 1. lice *mni* (upotrijebljen iz stihotvornih razloga) uz novije *meni*, npr. *Ti znaš potvorena da sam ča u mni ni, / lažno su smišljena svidočtva pram meni* Su 405–406, kao i stari

Amn m. i ž. r. lične zamjenice za 3. lice *ne* uz novije *nih*, npr. *Jere se arviše za ne* (Židove) *vazdi Bog nih* Ju 586, *molimo ne ki se uznašaju* 709²², *počni sliditi ne* (apostole) Ut. nesr. 176, *i ne* (ruke i noge Isusove) *ti su na križ dviigli* Slav. 303, *tja odhohaju toplina gonec ne* (gospoje) Su 162. Iz crsl. deklinacije ličnih zamjenica za 1. i 2. lice Marulić preuzima dvojninske genitivne oblike *naju*, *vaju* i prenosi ih u množinu umj. GA *nas*, *vas*, npr. *Čuvaj, brani naju* Ju 711, *primi na milost svih naju* 853, *pred licem vaju svih* Su 442, *pomiluj naju* Mol. supr. Tur. 2, *odnesi jur taj bič od naju* 55, *Ufanje sve moje postavlam u vaju* Od uzv. Gosp. 133, a upotrebljava ih i umjesto posvojnih zamjenica *naš*, *vaš*, npr. *Gospodin naju* Mol. supr. Tur. 154, *himbe vaju* Su 593, *dila vaju* Anka 102 (obično u rimi s riječima što svršavaju na *-aju*: *znaju*, *raju*, *poznaju*, *sustaju*...), pa onda i *niju* umj. običnoga Gmn *njih* za ‘njihov’: *taj nesan bi niju* Su 313. Ti su oblici, tipični za Marulića, inače vrlo rijetki.²³ Crkvenoslavenski je trag vjerojatno i nesažeti Gjd ž. r. lične zamjenice za 3. lice *neje* (uz znatno češće novije *ne*), koji služi i za izricanje posvojnosti, npr. *I niže neje stat zapovidi knezom* Ju 1414 pored *Od ne se diliše* B1000, te posvojno: *govor neje* Ju 1192, *neje petja* Slav. 56, *neje sarce* 477, *sve neje liposti* Su 44, *neje dil* 64, *karv neje* 321 i dr. pored *Za ne života ne očutiše nevože* Ju Uv., *Živine velik broj muž bo ne ostavi* 907, *hvalu ne* 981, *muža ne* Su 69, *uzdanje ne* 307, *dilo ne* 336 i dr. Isto vrijedi i za Gjd m. r. *njega* (uz već postojeću posvojnu zamjenicu *njegov*) u izricanju posvojnosti, npr. *nega dobrota* Ju 1396, *moć nega* 1584, *nega zle čudi* Svarh mu. Is. 504, *nega tužna mati* 508, *majka nega* Tuž. gr. Jer. 27, *nega riči* Od zač. Is. 57 i dr. Marulićeva je konstrukcija potaknuta ovim posvojnim genitivima i *sebe* umj. *svoj* zbog rime: *zato jure dvignut nastoj žalost sebe* Ut. nesr. 360 (u rimi s: *tebe* 359).

Među glagolskim oblicima kao crkvenoslavenski utjecaj ne treba promatrati stari oblik za 1. lice jednine prezenta na *-u*, *-ju*, npr. *budu*, *čiñu*, *čuju*, *diju*, *govoru*, *mñu*, *nejdu*, *odlučuju*, *stvoru*, *vapiju* i dr., ali izravni su crkvenoslavizmi: 1jd prez. *želiju* Anka 83 (rima: *viju* 81; stsl. *želějǫ*), 3jd prez. *znaje* Slav. 238 (rima: *ka je* 239; stsl. *znajetǫ*) i neki oblici prezentske paradigme glagola *viditi* (< *věděti* ‘znati’), osobito 1jd *vim*, 2mn *viste* i izv. *spoviste*²⁴. Djelomičnim čuvanjem crsl.

²² Kad se donosi po više primjera iz jednoga djela/pjesme, kratica se nalazi uz prvi primjer, a dalje se navode samo brojevi stihova.

²³ Npr. u *Žićima svetih otaca*, čakavskoj prijevodnoj latiničkoj prozi što potječe iz 14., a do nas je došla u prijepisu iz 15. stoljeća, i u kojoj ima dosta crkvenoslavizama, potvrđeni su oblici *naju* (2x) i *niju* (1x) u posvojnoj funkciji, ali sva tri puta u dvojnini, tj. kada se radi o dvije osobe (*život naju*, *štentu naju* – tj. muža i žene; *do konca života niju* – tj. dvojice redovnika) – vidi u Abecednoj konkordanciji *Žića svetih otaca*, što ju je napravila autorica ovoga priloga, pristupačnoj u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje i u NSK. Jedan primjer za oblik *vaju* u funkciji Gmn navodi Rešetar iz *Ranjinina lekcionara* – vidi: Milan R e š e t a r, »Primorski lekcionari XV. vijeka«, *Rad JAZU*, CXXXVI (1898), str. 149.

²⁴ Stsl. je paradigma prezenta glagola *věděti*: jd *věmb*, *věsi*, *věstǫ*; dv *věvǫ*, *věsta*, *věste*; mn *věmǫ*, *věste*, *vědětǫ*.

paradigme taj se glagol razlikuje od glagola iste etimologije, ali različita značenja *viditi* (< *viděti* ‘spoznati osjetom vida, očima’), koji ima domaću paradigmu. Tako: 1. *viditi* ‘vidjeti’: *viju/vidim, vidiš, vidi, vidimo, vidite, vide* (ptc. prez. i *videći* i *vidući*, npr. *videći* Ju Uv. i *vidući* 876 – rima: *obzirući* 875) prema 2. *viditi* ‘znati’: *vim* (< *věmь*), *viš* (ne slijedi crsl. *věsi*), *vi* (ne slijedi crsl. *věstь*), *vimo* (< *věmь* – s našim nastavkom *-mo* prema stsl. *-mь*), *viste* (< *věste*), ptc. prez. *vide*.

Posebno je pitanje može li se u Marulića naći onaj česti morfostilem hrvatske srednjovjekovne književnosti (ne samo glagoljičke nego i latiničke) s crkvenoslavenskim dočetkom *-t* u 3. licu jd i mn prezenta, što su ga su stariji istraživači od Daničića nadalje (pod utjecajem tadašnjega sveopćeg uvjerenja da među glagoljaškom i latinaškom kulturnom i književnom sredinom nije bilo nikakvih dodirnih veza) u latiničkoj književnosti rado tumačili kao ostatak etičkoga dativa. Međutim, novija su istraživanja dokazala upravo tu desetljećima osporavanu povezanost i ukazala na prisutnost niza crkvenoslavizama u srednjovjekovnim latiničkim tekstovima na svim jezičnim razinama, među ostalim i na učestalu upotrebu toga dočetka i u tekstovima u kojima se etički dativ uopće ne javlja ili se pojavljuje tek u pojedinačnim primjerima. Stoga se zaključuje da se i u latiničkim tekstovima radi o istom onom morfostilemu koji se javlja i u glagoljičkim tekstovima neliturgijske namjene s pretežitim karakteristikama narodnoga jezika.²⁵ U Marulića (i u nekim drugim tekstovima splitskoga književnojezičnoga kruga) ima etičkoga dativa nešto više nego, primjerice, u sjevernodalmatinskim i dubrovačkim latiničkim srednjovjekovnim tekstovima, ima i krnjenja toga dativa zbog potreba stiha (koje se, zaključujući na temelju grafije *Judite*, ne običava označavati nikakvim grafijskim znakom, a enklitike se pišu zajedno s riječima na koje se naglasno naslanjaju). Međutim, sada kada u Marulića uočavamo crkvenoslavenske tragove (gotovo) na svim jezičnim razinama, ipak se pitamo ne radi li se (bar ponekad) u položajima u kojima se *t* uz 3. lice jd i mn prezenta u izdanjima Marulićevih djela, pa tako i u SDMM, običava označavati kao okrnjeni etički dativ, dakle *t'*, možda ipak o onom crkvenoslavenski obilježenom 3. licu prezenta. Navest ćemo nekoliko primjera: *Sva moć riči moje izreći ne umi t' / pobožje koko je cić koga gardi svit* Ju 911–912 (graf. *neumit* = *ne umit* ‘ne umi’?), *Mojzes tokoj čini t', i svaki ushaja / ki hti zlo pritarpit da Bogu ugaja* Ju 967–968 (graf. *cinit* = *činit* ‘čini’?), *Bude t' Jerozolim tvoj, dobro to ja znam* Ju 1290 (graf. *Budet* = *Budet* ‘bude’, tj. ‘bit će’?); u ovom primjeru etički je dativ *ti* uz posvojnu zamjenicu za drugo lice zaista suvišan: *Bude ti tvoj, Otac žali t' sinov, oca sini*

²⁵ Autorica ovoga priloga u više se navrata bavila navedenom problematikom, npr. Dragica Malić, »Jezična slojevitost takozvana Marulićeva oficija«, *Filologija*, 29 (1997), str. 97–117, o tome str. 106–107; I s t a, »Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici«, *Filologija*, 34 (2000), str. 97–128, o tome str. 120–121, gdje se ukazuje na nelogičnost pojave etičkoga dativa u pojedinim primjerima; I s t a, »Uvodna razmatranja«, u: *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*, *Stari pisci hrvatski*, knjiga 43, HAZU, Zagreb 2004, str. LXXXIV–LXXXVI, gdje se govori o stilskoj upotrebi oblika s navedenim dočetkom; I s t a, »Tragovi crkvenoslavensko-čakavskih matica u najstarijim dubrovačkim molitvenicama«, *Filologija*, 49 (2008), str. 137–193, o tome str. 167–168.

takoj Ut. nesr. 259 (žalit 'žali'?), *Ni tim zlobu svoju nisu t' ustavili, / da na glavu tvoju tarn su postavili* Od muke Is. 5–6 (*nisut* 'nisu'?), *U svaki ljudski red najdu t' se kriposti, / ne bude t' u svih zled, Bog dili milosti* Panuc. 143–144 (*najdut* – *ne budet* 'najdu – ne bude'?). Ako promotrimo navedene primjere, a vjerojatno bi se našlo još takvih, moramo priznati da bi svi oni zvučali logičnije ako bismo u njima pretpostavili sam glagol, bez etičkoga dativa.

U Marulića dosta rijetku upotrebu prezenta svršenih glagola u funkciji futura vjerojatno ne treba promatrati kao crsl. trag, nego znak starine, možda ipak potaknutu crsl. utjecajem. Stoga na nju upozoravamo navodeći nekoliko primjera: *Pomiluj, tebi je dostojno stvoriti / milost onim ki je budu ti prositi* Ju 498–499, *tim ti se pridade vas puk on od voļe, / ali se raspade od toke nevoļe* 807–808, *ni bati gvozdeni nemu t' ne naude* Su 420, *...molite Boga / da me obaruje ... / ...na prav put obrati, / kojim ja hodeći pustim svu tašćinu* Dob. n. 826–829, *...s nīm u raj pribudeš* Panuc. 152 i dr. Crkvenoslavenski bismo utjecaj (makar posredan – preko već ustaljene književnojezične prakse u necrkvenoslavenskim tekstovima) mogli pretpostaviti i u upotrebi imperfektivnog aorista i perfektivnog imperfekta. Oni u crsl. tekstovima imaju posebne stilske funkcije (određeno trajanje između dviju točaka odvijanja imperfektivne radnje, odnosno učestalost, niz svršenih radnji)²⁶, koje su u hrvatskim tekstovima uglavnom izgubljene.²⁷ Navest ćemo neke primjere: *Niki mart, niki živ u hlapstvo idiše, / niki sve izgubiv plačan ostaniše. Opet ih varniše Bog u parvo stanje / kad jih vidiše čineći kajanje* Ju 590–593, *Dobrosrićni bihu vazda der do vika, / dokol ne padihu u prezpravdja nika* 600–601, *kad Suzana, ne mne da ju tko vijaše, / ...u vartal ijaše* Su 164–165, *...svim raj otvori kad na križ izdaše* Dob. n. 852 (rima ptc. pret.: *uzdaše* umj. *uzdavše* 851), *nesaznanje tvoje muku mi zadiše* Is. gov. gr. 20 (rima 3mn aor.: *prigvozdiše* 19). U navedenom četverostihu iz Ju aoristni oblici 3jd *ide / ostane // varne / vidi* ne bi bili dovoljni za potreban broj slogova niti čine rimu, pa je izbor imperfektivnih oblika očito stihotvorne naravi. U idućem primjeru (Ju 600–601) umj. imperfektivnih oblika *bihu / padihu* mogli su se bez promjene broja slogova i bez utjecaja na rimu upotrijebiti aoristni *biše / padiše*. Međutim, *bihu / padihu* rimuje se s prethodnim imperfektivnim: *imihu / živihi* (Ju 598–599) nesvršenih glagola. Ali mogla bi se pretpostaviti i obratna situacija: aoristi nesvršenih glagola: *imiše / živiše* (također potvrđeni²⁸) u rimi sa svršenima: *biše / padiše*. Upotreba je takvih oblika očito bila odraz Marulićeva poznavanja tradicije, bilo crkvenoslavenske bilo njome potaknute starije hrvatske, i njegov svjestan književnojezični izbor.

²⁶ Vidi o tome: Eduard Hercigonja, »O nekim značenjima osnovnih preteritalnih vremena u jeziku Zografskog kodeksa«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 4 (1961), str. 87–124.

²⁷ Vidi npr. Dragica Malić, *Žića svetih otaca – Hrvatska srednjovjekovna proza*, Zagreb 1997., o tome str. 540 i 544; Ista, »Tragovi crkvenoslavensko-čakavskih matica...«, nav. dj. u bilj. 25, o tome str. 170–175.

²⁸ Vidi: AR III s. v. *imati* pod A. 2. c) i *imjeti* pod c. b), te AR XXIII s. v. *živjeti* pod 1. – Glagol *biti*, koji se javlja u navedenoj rimi, dvovidan je, pa po prirodi stvari ima i aorist i imperfekt.

Kao crkvenoslavizme ne treba promatrati ni stare participe prezenta na *-e* tipa *čude se, glede, govore, hode, obhode, prose, upje, vide, zvone...*, kakvi su se dugo (neki i do danas) zadržali, ali sigurno su crkvenoslavizmi mnogobrojni nesažeti oblici participa prezenta na *-aje*, koji se rijetko susreću i u znatno starijim tekstovima, npr. *čekaje, doticaje, hvataje, igraje, podžimaje, proticaje, razdiľaje, spovidaje, svartaje, svidaje, ustavljae, uzdae, začinjaje...*, pa i *gledaje (gledaje ñe svitlost Ju 1205, mišľaše gledaje ča bi ovo bilo Od zač. Is. 65) pored glede (...postaše glede je, / čude se od kude je... Ju 1193–1194)*. I jedni i drugi oblici dolaze i u rimi i izvan nje. Ishitren je (zbog rime) oblik *ste*: *Zajedno s popi ste, riše: Sve su prave, / Judita, riči te ke s' rekla sad... Ju 983–984 umj. stoji*, kako je u Slav. 462 (rima: *onoje / stoji / svaršeno je*) ili Svarh mu. Is. 47 (rima: *tvoje / stoji / Gospoje*) i d. Navest ćemo jedan primjer naizmjenične upotrebe novog ptc. prez. na *-ći* i starog na *-aje* u po dvije vanjske i po dvije unutarnje rime, koja pokazuje Marulićevu stihotvornu maštovitost i vještinu:

...toj i ovoj poja, ne sebi hoteći,
jer se ne dostoja, da družih nudeći.
Svi Boga hvaleći, Akiora nukaje,
Akiora tišeći, Akiora gledaje,
li ñega svidaje da se ne zlovoľi
u Bogu uzdaje, Bogu da se moli Ju 741–746.

Zanimljiva je upotreba ptc. prez. svršenih glagola umj. ptc. pret. (gl. pril. prošlog): *Toj on dogovore* (tj. 'dorekavši'), *ki bihu tuj ľudi / svi usta rastvore* (tj. 'rastvorivši'), *riše: »Tako budi!«* Ju 1965–1966, *Nikogar ne uhile, svi biše bogati / i po pune zdile jaše blagovati* 1808–1809 (tj. 'ne uhilivši' – rima: *uhile / zdile*); *Ništár ne postoje* (tj. 'ne počekavši' milost Božja) *ditetce nadahnu, / ki srid puka stoji besidu iskahnu* Su 533–534 (rima: *postoji / stoji*). To bi se eventualno moglo (ali i ne mora) dovesti u vezu s postojanjem imperfektivnog aorista i perfektivnog imperfekta.

3. Rječotvorje, sintaksa

Crkvenoslavenskih tragova ima u Marulića i u rječotvorju. Jedan je od njih, primjerice, navezak *-je* (stsl. *-žde < *-d'e*) u zamjenica i priloga, npr. *onaje rukovet, onuje žita rukovet* Ju Uv., *ľubav takuje* Stum. K. 98; već spomenuti prilog *vseje* Ju B302, te *Oni ga ondeje vezana pustiše, / ovi zgor tudeje sašad odrišiše* (tj. 'ondje' / 'ovamo') Ju 683–684, *...stupiše osudje* (tj. 's ove strane, odovuda') *gdi su tiskni puti* 784 (rima: *orudje* 783) – u AR IX s. v. *osude* ovaj se Marulićev primjer navodi kao jedina potvrda za pril., uz srpcrsl. *osude* za prij. s G, ali to nije isto: *osudje* je od *osud-* + *-je < *-d'e*, pa bi štok. oblik imao glasiti: *osudĉe*, a s. v. *osude* pripadao

bi Marulićev primjer *osuje* ‘ovamo’ (v. odjeljak 4. 1. pod 3.). Nećemo ulaziti u pitanje mnogobrojnih zamjeničkih i priložnih oblika s naveskom *-j*. Moglo bi se pomišljati da je taj navezak nastao krnjenjem navedenoga *-je*, ali kako je on neobično frekventan u Dubrovniku, gdje umj. čak. *-je* dolazi štok. *-de*, navezak *-j* bit će drugoga postanja (a u Marulića je to vjerojatno jedan od brojnih raguzeizama).

Crkvenoslavenski se tragovi ogledaju i u primjeni nekih karakterističnih crkvenoslavenskih tvorbenih modela, npr.:

čudje (‘čudo’ – *...skaži tvoje čudje / da puka tvoga vlas ne pogine tudje* Ju 781–782; nepotvrđeno u AR-u i Mikl.²⁹)

kinutje (»mig, pomak«³⁰ – samo Rj. Nasl. 1x; nepotvrđeno u AR-u)

nebludenje (»neopreznost, nepažnja« – samo Rj. Nasl. 1x; nepotvrđeno u AR-u, a kod Mikl. samo prilog *nebludomъ* »sine custodia«)

oholje (‘oholost’ – *da kako sad koļu oni nas oholjem, / tako padu u poļu našim umijenjem* Ju 943–944; u AR VIII s. v. *ohoļe* navode se samo Marulićeva i Mrnavićeva potvrda)

opitje (‘opijanje’ – *Koliko je zlo žartje i opitje* Ju Uv.; u AR IX s. v. *opice* »n. nom. verb. od *opiti (se)*« najstarija je potvrda Marulićeva uz još tri mlađe i Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz glag.³¹ brevijara)

pobožje (‘pobožnost’ – *Sva moć riči moje izreči ne umi t’ / pobožje koko je, cić koga gardi svit* Ju 911–912; u AR X potvrde su Marulićeva i Š. Budinića)

zaminovanje (»zamjena, promjena« – samo Rj. Nasl. 1x; AR XXII ima gl. *zamjenovati* »impf. prema pf. *zamijeniti*« s jedinom potvrdom /ikavskom/ splitskoga pisca Dalla Coste iz 18. st.; u Mikl. također samo gl. *zaměnovati* »mutare«) i dr.

jistvo (‘jelo’ – *Večeru i jistvo obilo napravi* Ju 737; u AR IV s. v. *jestvo* jedina je potvrda Marulićeva; isto vrijedi i za istoznačnicu *jistva*: *Davajte joj parvi dil jistve i kruha* Ju 1343)

niskostvo (‘poniznost’ – *Toj misleći, duša uboštvo / sveto ľubi, i priprostvo / piće, odiće, i niskostvo, / svita slavu gardeći* Slav. 193–196; u Rj. PR pogr. znač. »malodušnost«³²; nepotvrđeno u AR-u – usp. *priprostvo*)

²⁹ Nijedna od ovdje navedenih riječi nije potvrđena u Mikl., pa se to dalje neće naglašavati.

³⁰ Ako se značenja iz rječnikâ, bilo onih u SDMM, bilo iz AR-a, Mikl. i dr., citiraju doslovno, stavljaju se u obične navodnike. Inače se u obradi značenja stavljaju u jednostruke navodnike. Iz Rj. Nasl. značenja se redovito citiraju doslovno jer autorica za ovu prigodu nije stigla napraviti vlastiti ispis, pa nema mogućnosti provjere u tekstu.

³¹ Kratica za ‘glagoljički’, za razliku od gl. ‘glagol’.

³² U transkripciji u PR vjer. su pogrešno stavljeni zarezi, što zamućuje smisao navedenih stihova.

priprostvo ('jednostavnost' – primjer v. uz *niskostvo*; u Rj. PR pogr. znač. »iskrenost, poniznost«; AR XII donosi nekoliko knjiških potvrda 16.–18. st.)

sridovištvo ('umjerenost' – *Raskošna traćenja i lakoma tokoj / uklon se skarcanja, u sridovištvo stoj* Stum. K. 237–238; AR XVI s. v. *sredovištvo* ima samo navedeni primjer; vjer. tvoreno od stsl. pridjeva *srědovъnъ* Mikl. »medius«; domaći pridj. *sredovan* u AR XVI ima znač. 'sredovječan' s novijim potvrđama iz Slavonije)

uļudstvo ('uļudnost, ļupkost' – *Bog ņeje svitlosti* (tj. njezinu sjaju, ljepoti) *uļudstva pristavi* Ju 1111, *Al ke* (tj. Estere) *toko scini Asuer uļudstvo / da na ņoj zamini kraļice oholstvo* 1136–1137; AR XIX prvi Marulićev primjer donosi pod *a.* sa znač. »ļepota, ures, skladnost«, a drugi pod *b.* sa znač. »prijaznost, ļupkost«, a trebalo bi upravo obratno³³)

vikovstvo ('vječnost' – ...*sve pritarpiti odluči ļubav tva / hoteć nas živiti životom vikovstva* Od mu. Is. 47–48; AR XXI s. v. *vjekovstvo* osim Marulićeva primjera navodi još samo bos. pisca Radnića iz 17. st.)

zgodstvo (»ugodnost, samodopadnost« – samo Rj. Nasl. 1x /za jednu potvrdu dva značenja!; u AR-u nepotvrđeno)

živodiovstvo/živodivstvo ('preļjub' – *Dvima grisi bi spet* (kralj David): *živodiovstvom i ubojstvom* Ju B1129, *Divstvo ki ne cine čine živodivstvo* Dob. n. 589; u AR XXIII uz Marulićev primjer dolaze još dva mlađa³⁴ i dr.)

blagovit ('blažen' – *Zato Bog učini da je blagovita* Ju 1937; u AR I među dosta brojnim potvrđama Marulićeva je najstarija; pril. *blagovito* »sretno, blaženo« – samo Rj. Nasl. 1x; v. brojne tvorenice s prvim dijelom *blago-* u Mikl.)

nebotvor ('tvorac neba, tj. Bog' – *Gdi je ņih nebotvor, ča jih ni pomogal?* Ju 858; u AR VII jedina je potvrda Marulićeva; v. slične tvorenice u Mikl.)

porob ('pljačka, grabež' – ... *oni tad u to dob / tarpiše angose, glad, meče i porob* Ju 947–948; u AR X navedeni je primjer pod *b*) prvi, uz još nekoliko 16.–18. st.)

saužag ('žrtva paljenica' – *Saužge činiše gori na oltare* Ju 2026, *Saužgi djački zovu se holokausta* B2026; u AR XIV s. v. *saužag* nalaze se samo navedeni Marulićevi primjeri; v. u Mikl. brojne tvorenice s prefiksom *sъ-* i osnovama što počinju samoglasnikom)

Vjerojatno su Marulićeve tvorenice pomoću navedenoga sufiksa *s-* (< *sъ-*) i:

svidati (1. 'bodriti'; 2. 'čuvati'; 3. 'brinuti se' – 1. *Akiora tišeći, Akiora gledaje, / li ņega svidaje da se ne zlovoļi* Ju 744–745; 2. ...*grada i zida, / ako Bog ne svida, na branicih vahtar / zaman bdi i sida* Ju 764–765; 3. *Sebe ne svidamo, da smo*

³³ Naime, iz konteksta se vidi da je Judita već bila urešena i prelijepa kad joj je Bog pridao i »uļudstvo«, a tek se iz bilješke uz drugi primjer doznaje da je Asuer odabrao Esteru jer »najlipļa biše«.

³⁴ Prema AR XXIII Marulićev je i lik *živodiovstvo* iz *Skazanja od Suda ognjenoga* 367, koje nije ušlo u SDMM. – U AR-u postoji više tvorenica te osnove, ali nije jasan spoj sastavnih dijelova.

boļi mneći Dob. n. 183; u AR XVII s. v. *svidati* pod *a.* samo su ovdje navedene tri Marulićeve potvrde uz Lucićeve i Lukarevićeve za refl. glagol pod *b.*; osnovni glagol *vidati* u AR XX sa znač. »liječiti« ima samo mlađe potvrde, ugl. srpske; složeni glagol nemaju ni Mikl. ni Damj., ali osnovni *vidati* ima Mikl. »speculari« i RCH³⁵ »gledati, vidjeti«, pa je Marulićeva izvedenica vjer. nastala prijenosom značenja).

Ovdje se ne radi o preuzimanju gotovih crkvenoslavenskih leksema, nego o tvorbi po najčešćim crsl. tvorbenim uzorcima, često u prigodama u kojima su i u crkvenoslavenskom i u hrvatskom potvrđene istoznačenjske riječi tvorene po drugim (uobičajenijim) modelima. Također treba reći da ista tvorbeni sredstva postoje i u hrvatskom rječotvornom sustavu (npr. sufiksi *-je* i *-stvo* za tvorbu apstraktnih imenica, nulti sufiks za tvorbu glagolskih imenica, složenice s prvim priložnim dijelom i dr.), ali njima se najčešće tvore knjiške riječi, pa se njihova tvorba najvjerojatnije zasniva na crkvenoslavenskom poticaju.

Čini se da je u starijoj hrvatskoj književnosti čitava jedna brojna porodica izvedenica nastala iz crsl. osnova *vl̂hv-/vl̂hov-*, ali s pomaknutim značenjem (v. AR XXI). Neke su od njih potvrđene pojedinačnim primjerima pojedinih autora, pa tako i Marulića, neke su samo leksikografske tvorbe potvrđene u rječnicima, dok su neke bolje potvrđene. Prema potvrdama u AR-u nastajale su od 15. do 18. st. Osnovne su riječi: *vl̂hva* (Mikl. »vates; maga«; RCH »čarobnica«), *vl̂hv̂* (Mikl. »vates; magus; incantator; coquus; radix«; RCH »čarobnjak, vrač, gatalac«). U većini hrv. tvorenica sadržana je 'laska, himba, licemjernost' u značenju. Iz te skupine tvorenica Marulićevu potvrdu, i to prvu ili jedinu, imaju:

vuhavščina ('laska, licemjernost' – *ki se uzvišuje u slavi taščine / pravdu pogarjuje, ľubi vuhavščine* Ju 641–642; u AR XXI s. v. *vuhavština* samo je Marulićeva potvrda; za znač. navodi »isto što *vuhavstvo*«, a tamo pak »imenica izvedena od *vuhav*« s potvrdom iz *Aleksandride*)

vuhla (»licemjer, udvorica« – *Nici na taščine greduć se namire / na vuhle, na lince; pun je svit nevire* Ut. nesr. 289–290; Rj. DDT navodi pogr. znač. »laž, prijevara, licemjerje«; u AR XXI, s navedenim značenjem, prva je potvrda Marulićeva, zatim Budinićeva i Mrnavićeva)

vuhlen (»prijevaran, licemjeran« – *Na himbene riči nemoj se ganuti, / kako su vuhlene od mnoziľ mož' čuti* Stum. K. 305–306; u AR XXI opet je prva potvrda Marulićeva, uz nekoliko mlađih, a znač. kako je navedeno; RCH *vl̂bhven̂* »vračarski, čarobnjački«)

vuhliti ('laskati' – *Slišavši to stari vitezi uistinu, / kako kim se mari vuhlit gospodinu, / svaki svu kapinu sa glave snimiše* Ju 125–127; u AR XXI sa znač. »biti prijevaran, licemjeran, lukav; laskati, vuhovati, vuhviti« uz Stullijevu rječničku potvrdu prva je Marulićeva, a dolazi još desetak mlađih)

³⁵ Kratica za: *Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije* u izdanju Staroslavenskog instituta u Zagrebu (od 1991).

vuhlovati ('isto što vuhliti' – *Tako ričmi timi pokol mu vuhlova, / kolinmi obimi poklek, skut celova* Ju 1300–1301, *Tko t' ričmi vuhluje, a ni ti sarcem prav, / ljubav mu takuje uz taku ljubav stav'* Stum. K. 97–98; Rj. Ju navodi znač. »laskati, polaskati«, a Rj. PR »biti prijevaran, licemjeran«; u AR XXI sa znač. »vuhliti, vuhovati« navodi se samo drugi Marulićev primjer; RCH *vľbhvovati* »čarati, gatati«)

U Marulićevoj sintaksi ima vrlo zanimljivih pojava, od kojih neke očito sežu u praslavensku starinu jer ih susrećemo i u drugim hrvatskim govorima (tekstovima) i u drugim slavenskim jezicima, dok su druge nastale pod romanskim supstratskim ili latinsko-talijanskim knjiškim utjecajem, i o kojima bi također vrijedilo nekom prigodom progovoriti. Ali crkvenoslavenskih tragova na sintaktičkoj razini u Marulića ima malo. Jedan od rijetkih (ako ne i jedini) jest upotreba punih oblika pomoćnoga glagola u perfektu, imenskom predikatu i futuru, a i ti primjeri nisu česti. Navodimo neke od njih, npr. u perfektu: *Ti nas jesi vodil prik mora po prahu* Ju 488, *Da vazda pravednih Bog jest obaroval* 643, *Ki tempal razorit jest se zahvalio* (tj. pohvalio) 1048, *Saki jest bio niki narod u Perziju* B1464, *jesu se bojali Židove... 425* i dr.; u imenskom predikatu: *jer znaše (Ozija) da blagost velika jest tomu / s ljubavju prijat gost u koga je domu* Ju 733–734, *Karanje Božje to jest mañe / ner naše zgrišanje... 973–974*, *To t' Isusa jest rećenje* Spov. kol. 497; u futuru: *Zato vazda s nami Bog hoće biti* Ju 880, *Jer se razsarditi hoće tom ričju Bog, / pri ner se smiliti... 933–934*, *I ki mir razmeće s nima (tj. s onima u paklu) hoće stati / jer nigdire veće ne more pristati* Dob. n. 591, *Ako s nami stati budeš, Gospodine, / hoće se odarvati narod ki sad gine* Mol. sup. Tur. 69–70, *A tuj napast ako ć' dobit, / ovim putom hoćeš hodit* Spov. kol. 467–468, *hoćeš jaka vazda biti / kada budeš ti moliti* 475–476, *Isusu služiti ako samo budeš, / blažen hoćeš biti* Panuc. 151–152 i dr. U hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima posebnu stilsku obilježnost nosi postpozicija tih punih oblika pomoćnih glagola (*biti, hotěti*), koju kod Marulića nisam zamijetila, ali on navedene oblike očito upotrebljava u sadržajno istaknutim kontekstima, naglašavajući važnost određenoga iskaza.

4. Leksik

Najbogatija je crkvenoslavizmima i crkvenoslavenskim tragovima u Marulića leksička razina. Deseci riječi izravno su ili neizravno preuzeti iz crkvenoslavenske baštine. Često se Marulić pri upotrebi određenih leksičkih crkvenoslavizama nadovezuje na već ustaljenu hrvatsku književnojezičnu praksu, ali ima u njega riječi koje izravno preuzima iz crkvenoslavenske tradicije i za koje su Marulićeva djela jedine dosad poznate potvrde ili koje uopće nisu potvrđene. Za usporedbu nam služi jedini naš dosadašnji jezičnopovijesni rječnik – onaj poznat pod nazivom *Akademijin rječnik* (već dosada često citirani AR)³⁶, uza sve njegove manjkavosti

³⁶ Nav. dj. u bilj. 5.

u predočavanju hrvatske leksičke građe. Pri utvrđivanju Marulićevih leksičkih crkvenoslavizama jedan je od osnovnih pokazatelja potvrđenost određene riječi u srednjovjekovnim hrvatskim glagoljičkim i ćiriličkim tekstovima, a od latiničkih u onima za koje se zna da su bili pod crkvenoslavenskim jezičnim utjecajem, a dobar su pokazatelj i potvrde određene riječi u srpskocrkvenoslavenskim srednjovjekovnim izvorima. Kako za njima Marulić sigurno nije posezao, znači da ih je upoznao na neki drugi način.³⁷ Za crkvenoslavizme kojima su Marulićeva djela prva ili jedina hrvatska književna potvrda ili u AR-u uopće nisu potvrđeni pri identifikaciji se za pomoć utječemo rječnicima staroslavenskoga jezika i dosad dovršenom dijelu RCH. U ovaj izbor uključujemo i riječi iz *Od naslidovanja Isukarstova* (preko Rj. Nasl.), koje nije bilo izvor AR-a, uz posebnu napomenu ako su to jedine Marulićeve potvrde.

4. 1. Podjela

Marulićeve smo leksičke crkvenoslavizme podijelili u nekoliko skupina.

1. Prvu skupinu čine riječi čijom se upotrebom Marulić nadovezuje na već ustaljenu književnojezičnu praksu svojih prethodnika i suvremenika (ovdje prvenstveno mislim na hrvatske latiničke lekcionare, te na starije od Marulića i suvremene mu Dubrovčane). Takve su npr.

bļusti (se) ('čuvati (se), paziti (se)'; sv. *stražu bļusti* 'stražariti', *zakon bļusti* 'živjeti po Božjem zakonu' – *pop veli Elijakim, / ... posla tad k onim svim, / ... / ... da ne side doma, / ner da bļudu droma... Ju 434–438, »Tko su«, reče, »ovoj ki po varsih hode / bļudući prohode?« 527–528, ...on stan ne uzda u lude, / da u tu gorsku stran na koj stražu bļude 801–802, Akior... / ... poganski blud pusti / u ki pri živíše, poča zakon bļusti 1711–1713, Tko bo se ne bļude, pasti će se niz most Su 590, Kad si dobrosričan, protivščine se bļud' Stum. K. 65; u AR I kaže se da dolazi 13.–18. st., ali najstarije su potvrde srpcrsl., dok glagoljičkih nema; ostale su potvrde brojne, osobito dubr.; glagol je obilno potvrđen u RCH; Mikl. »custodire; reservare; observare...«)*

bojazan ('strah' – *Tako tada nima* (tj. Asircima kad su doznali za Olofernovu smrt) *bojazan micaše Ju 1772, Rj. PR 1x, Rj. Nasl. 3x; AR I s. v. 1. bojazan* ne spominje druge slav. jezike; navodi da riječ dolazi od 13. st., ali to su srpcrsl. potvrde, dok je najstarija hrvatska iz *Bernardinova lekcionara*, za kojim slijedi Marulić, *Ranjinin lekcionar, Libro i Aleksandrida*, zatim mlađi pisci do 18. st.; Mikl. *bojaznъ* »timor; metus«; RCH *božz'nb* »bojazan, strah« s brojnim potvrdama iz hrvcsl. izvora)

bolizan/bolezan ('žalost, tuga, nevoļa' – *Bolizni i truda Bog će te slobodit / ako bižeć bluda pravo budeš hodit Su 755–756, Rj. PR sa znač. »bol, bolest; žalost,*

³⁷ Vidi npr. Hammove pretpostavke o Marulićevu poznavanju hrvatskih glagoljičkih liturgijskih tekstova starije generacije u radu navedenom u bilj. 1.

tuga; tjeskoba« *bolizan* 17x / *bolezan* 1x, Rj. Nasl. sa znač. »žalost, tuga; tjeskoba« *bolizan* 24x / *bolezan* 2x; u AR I s. v. 1. *bolezan* potvrde su brojne od 13. st. dalje, ali najstarije su i ovdje, kao i za prethodnu riječ, srpcrsl., a najstarija je hrv. *Bernardinov lektionar* uz brojne, ugl. dubr. potvrde; Marulićev se primjer navodi pod *b*) »bol duševni, kao tuga, jad, žalost«; Mikl. *bolěznъ* »dolor; cruciatus; infirmitas«; RCH *bolěz'nbъ* »1. bolest, nemoć, slabost; 2. bol, jad, patnja, muka, tegoba«)

bolizniv (1. 'obuzet bolom'; 2. 'tužan, žalostan' – 1. *Tad Isus Gospoju s križa doli pozriv, / dragu majku svoju, reče joj bolizniv* Svarh mu. Is. 557–558; 2. *Tad gledajuć mene, majko lubezniva, / već nada sve žene budeš bolizniva* Svarh mu. Is. 145–146, Rj. PR 4x, Rj. Nasl. 1x; u AR I s. v. *bolezniv* samo su hrv. potvrde, među kojima nema ni glag. ni ćir., a najstarije su Menčetićeva i Marulićeva, za kojima slijede pisci 16.–18. st.; Marulićev primjer navodi se pod 4. »koga boli u duši«; riječ je očito dobila status knjiške riječi, ali prvotni je poticaj morao biti crsl.; Mikl. uz *bolěznivъ* »aegrotus« ima napomenu »glag. mics.«, pa je riječ očito hrvatski crkvenoslavizam; RCH *bolěznivъ* »1. bolestan, nemoćan; 2. koji pati, ispaćen, izmućen; 3. bolan, koji zadaje bol«)

drum (1. 'glavni, javni put'; 2. pren. 'put' – 1. *Drom ali drum zove se put općeni* Ju B438; 2. *Razum pravi ... nima oholosti / ni ostavlja drumu duhovne kriposti* Su 171–172, ...*otvor*' *svist i razum / ter Božji dokle mož' siliti hotij drum* Du. iz gr. 37–38; prema AR II potvrđeno od kraja 13. ili poč. 14. st. s najstarijom potvrdom iz Dubr. kancelarije; Mikl. *dromъ* upućuje na *drumъ*, a tamo se poziva na Vuka i Daničića – v. *drom* pod 3.)

hlap ('rob' – u amplifikaciji *hlap i sluga* Slav. 226; u AR III s. v. 1. *hlap* bez Marulićeve potvrde – usp. *hlapstvo* pod 3.)

jak ('kao' – *čuvaj se ukrasti jak i luta zmaja* Od des. zap. 7; AR IV s. v. 1. *jak* navodi da je riječ prasl., da u nas dolazi do 18. st., ali sumnja da je ikad bila narodna riječ; nema crsl. potvrda, većina je dubrovačkih, ali ako nije bila narodna riječ, nije u jezik pisaca mogla doći drugim putem nego crsl. utjecajem; Mikl. *jako* »uti«)

minovati (1. 'prolaziti'; 2. pren. 'zalaziti (o suncu)'; 3. 'izbjegavati'; 4. 'provoditi' (o vremenu) – 1. *Ki minuješ ovda, rane moje pozri, / smišljaj Dan od suda, na dušu se ozri* Is. gov. griš. 1–2; 2. ...*sunce svitla lica, / na zapad minuje, za more skri nica* Ju 85–86; 3. *Kad se liniš i praznuješ, / tašće misli ne minuješ* Spov. kol. 261–262; 4. *A sad se hranim tim pojuć i svireći ... / Vrime tim minuju ne hteći da gorim / dilom sagrišuju...* Panuc. 71–73; AR VI od slav. jezika navodi samo stsl. i rus.; osim isprava Dubr. kancelarije, hrv. glag., ćir. i ltč.³⁸ tekstova 15. i poč. 16. st., potvrde su s raznim podznačenjima Marulićeve, Dž. Držića, Vetranovića, Gradića, Hektorovića, D. Ranjine, Bandulavića, Jerkovića; Mikl. »praeterire; praetercurrere; superare; abundare; procedere«)

³⁸ Kratica za 'latinički', za razliku od lat. 'latinski'.

otajan ('tajan, potajan'; mn. sr. r. poim. *otajna* 'tajne' – Rj. PR 5x, Rj. Nasl. 18x; *Istinu s' ljubio ter otajna tvoja / meni s' otvorio vičnega pokoja* Stum. Miser. 15–16; AR IX pridj. *otajan* ima obilno potvrđen od 15. st., ali nema Marulićevih potvrda; poim. mn. sr. obrađuje se pod *a. a) dd*); Mikl. za *otajno* »clandestinus« kao jedini izvor navodi *Monumenta serbica*, pa bi riječ s obzirom na dubr. isprave u toj knjizi mogla biti hrvatski crkvenoslavizam; pril. *otajno* 'tajno, potajno' treba promatrati kao izv. od *otajan*, a ne kao izravno posuđeni crkvenoslavizam /v. *otaj* pod 3./ – (*Hekuba*) *čineći se da nič otajno govori...* Ju 1881, Rj. DDT 1x, Rj. Nasl. 4x; u AR IX s. v. *otajan* pod *a. b)* također bez Marulićevih potvrda)

pečal (1. 'briga'; 2. 'tuga, žalost'; 3. 'jad, nevolja' – 1. *U veliku pečal, s plačnima očima, / Ozija ustarhal staše meu nima* Ju 859–860, *Kad te pečal stavi u nikoj nezgodi, / a ti se zabavi deletom kimgodi* Stum. K. 313–314, *Babko Rade ma mila, / viju da te pečal peče* Anka 18–19; 2. *...gdi je svitlost prez tmin, radost greh bude imit* Stum. Miser. 9–10, *Jer ako me hočeš pečali izbavit, / samom ričju moreš...* Panuc. 61–62; 3. *...jesu se bojali Židove da i nim / rasap ter pečali ne budu kako inim* Ju 424–425, *...tarpiti ne htiše / sramotu i pečal, ter ti ga ubiše* Ju 1471–1472, *...dojde Suzana / s dvi rabe, neznana ča se barži o noj, / ke pečali rana zadit se hoče noj* Su 212–214, *Ščedi ča si stekal i s trudom dobio / da t' ne pride pečal buduć ostario* Stum. K. 149–150, *Misli da se ne gre u pokoj* (tj. u raj) / *ner po trudu, pečal i znoj* Spov. kol. 300–301 i dr.; Rj. Nasl. »briga, skrb, usrdnost; nevolja, žalost, tuga, tjeskoba« 14x + *pečao* 4x; u AR IX od slav. jezika navodi stsl. i rus.; obilno potvrđeno od 14. st., ali nema Marulićevih primjera; Mikl. »tristitia; afflictio; cura; negotium; tragoedia«)

pečalan ('brižan; zabrinut, uznemiren; tužan, žalostan; tjeskoban' / značenja je teško precizno razdvojiti/ – *Ozija bi pečalan čuvši da će se pridati, da još imaše ufanje u Bogu* Ju B860, *Ne sobom, da vami, bratjo, pečalan bih* 879, *šesto vrime duša virna / ... / pečalna je, a ne mirna* Slav. 257–258, *...porojenje jur prikaza / ... / pečalnije misleći* 198–200, *u tugu stavi se pečalna obitelj* Su 299, *Pečalan život njih, trudi ter nevoje* Dob. n. 645 i dr., Rj. Nasl. »brižan, skrban; tjeskoban, gorak, uznemiren, zabrinut; znatiželjan« 10x /kosi padeži *s o < l/*, sv. *biti pečalan* »brinuti se, skrbiti se«; u AR IX obilno potvrđeno od 14. st. s po jednom Marulićevom potvrdom pod *b)* *tužan, žalostan* i pod *c)* *brižan, zabrinut*; Mikl. *pečalno* »tristis; moestus« i dr.; pril. *pečalno* 'brižno' izvedenica je od *pečalan* – *Pečalno jih* (tj. pineze) *kupiš nimajuć pokoja* Dob. n. 571, Rj. Nasl. *pečao* »brižno, skrbeno, usrdno, marljivo, zdušno; znatiželjno« 4x i komp. *pečao*nije »usrdnije«)

pečaliti se (»brinuti se, skrbiti se« – samo Rj. Nasl. 4x; u AR IX s. v. *pečaliti* pod *c. b)* od 15. do 18. st.; Mikl. »contristare; aegre ferre; lucrari«)³⁹

počitati (1. 'iskazivati počast, slaviti'; 2. 'kazivati, nabrajati' – 1. *...da se po sva lita i po vikov vike / hvala ne počita, ne pronose dike* Ju 1938–1939, *Ne ostaje*

³⁹ Pridjev *pečalan* (uz pril. *pečalno/pečao*) i glagol *pečaliti*, premda dolaze u stsl., u hrvatskoj su književnosti vjerojatno izvedenice od *pečal*, a ne izravni crkvenoslavizmi.

ništo počitat od toga, / nere tako listo da slavimo Boga Su 731–732; 2. (Poetima) ni zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju neka je vičnije onim ki budu čtiti Ju Uv., Jaše napijati ... / i veseli stati redom počitaje / gdi ki dostizaje biše koga ubil 1810–1812, Sad jere ni koli stvar inu počitat, / tuj mi rec' pri stoli ča te budem pitat Su 601–602, Zato potribu mu plačući počitam, / o Bože, milost tvu u tom punu pitam Tuž. gr. Jer. 5–6, Tad će riči moje puku počitati Stum. Miser. 31 i dr.; Rj. Ju donosi znač. »1. pričati, kazivati, hvaliti« i »2. častiti, spominjati«, a Rj. Nasl. »proučavati, raspravljati o čemu; kazivati, iznositi, nabrajati« 6x; AR X prvo znač. ima pod a. s potvrđama od 14. st., ugl. dubr., ali nema starijih glag. izvora, a drugo pod d. »kazivati« s potvrđama iz Zoranića, Barakovića i Radovčića; pod e. a) za znač. »slaviti blagdan« pod Marulićevim je imenom potvrđda: *Zapovid je ... treta blagdan počitati iz pjesme Deset zapovidi*, koja nije ušla u SDMM, a pod f. uz napomenu »Ne razabira se značenje« prvi ovdje navedeni primjer pod 2. iz Ju Uv.; Mikl. »legere; honorare; computare« – usp. *čtiti (se)/štiti (se)* pod 3. i *počitanje* pod 5.)⁴⁰

podobati se ('dolikovati, pristojati se' – *Kako se svetim pristoji i slugam Božjim podoba* Ju Uv., Rj. Nasl. »pristojiti, priličiti, prilikovati« 1x; AR X pod a. uz znač. »podobno je, potrebno je, treba« ima dosta potvrđda od isprava Dubr. kancelarije 14.–15. st. i prvih dubr. pjesnika preko Marulića⁴¹, izdanja senjske glag. tiskare i Kožičića do drugih pisaca 16.–18. st.; pod b. uz znač. »pristojati se, dolikovati, prilikovati« navodi se Stullijeva rječnička napomena da je riječ iz glag. brev.; potvrđde su također brojne, ali nema navedene Marulićeve; Mikl. »oportere; decere«; Damj. »priliciti, dolikovati, biti potrebno, trebati«)

požarti ('požderati, poždrijeti' – *Sve joj daj požarti ča želi od svita, / li neće do smarti nigdare bit sita* Ju 103–104, Rj. Nasl. 1x; u AR XI s. v. *poždrijeti* Marulićev se infinitiv *požrti*, tj. *požarti*, nastao analogijom prema prezentskoj osnovi, navodi kao »osobit« oblik; potvrđde su brojne od 15. st. dalje; Mikl. *požrėti, -žrq, -žreši* »deglutire, absorbere« – usp. 2. *žartje* pod 3.)

prirok ('sramota; uvreda; prijekor; ljaga; krivnja; nepravda' – *...jer mu će prirok bit da žena stoji tuj, / a on da će živit želeć imit nuj* Ju 1381–1382, *Boļe ti*

⁴⁰ Nije sigurno mogu li se istoznačenski glagoli *čtovati (se)/štovati (se)* i *počtovati (se)/poštovati(se)* uzimati kao crkvenoslavizmi ili kao domaće knjiške tvorbe. Za osnovni glagol *čtovati (se)/štovati (se)* (1. 'štovati bogove/Boga, održavati vjerske obrede'; 2. 'poštivati, cijeniti koga'; 3. 'častiti (se), gostiti (se)') u AR XVII s. v. *štovati* uz mnogobrojne druge potvrđde nema Marulićevih, a nema ni starijih glag. i ćir.; Mikl. *čbtov-* upućuje na *čbtov-*. Za prefikslnu tvorenicu *počtovati (se)/poštovati (se)* (1. 'štovati, poštovati'; 2. 'iskazivati počast, slaviti'; 3. 'častiti, gostiti'; 4. rfl. 'častiti se, gostiti se' – 1. Rj. PR 1x + *poštovati* 3x, Rj. Nasl. »poštovati« 2x *lizv. s čt i št*; 2. *Boga sartcem, usti jednoga počtova* Ju 1714; 3. *Uči se ovdí kako imaš gosta počtovati* Ju B737; 4. ... *s ovimi gosti obilo se počtuj* Ju 1420; u AR XI s. v. *poštovati* značenja su razgranata, a potvrđde su brojne od 15. st.; ovdje je uvršten i ptc. pas. *poštovan*, koji se u novije vrijeme, pa tako i u rječnicima u SDMM, uzima kao pridjev participnoga postanja; Mikl. uz *počbtovati* »colere« ima naznaku glag. i *Mon. serb.*, pa to, ako i jest crkvenoslavizam, onda je hrv. i srp.).

⁴¹ Navodi se primjer: (Razbor) *...ki u svako doba / onako tvori tvor kako se podoba iz Ureha duhovnih 57–58*, koje nisu uvrštene u SDMM.

mu biše u boj smart prijati / ... / nere živu stati na stotin lit roka / pak konac imiti tolika priroka 1473–1476, Rj. PR 6x, Rj. Nasl. 5x; AR XII s. v. 1. *prirok* navodi Stullijevu napomenu da je riječ iz glag. brev.; potvrde su brojne od 15. st.: iz isprava Dubr. kancelarije, glag. izvora i pisaca od Š. Menčetića dalje; naša se značenja mogu izvesti iz Mikl. »vituperatio« – usp. *priročno* pod 3.)

rab (»rob, sluga« – samo Rj. Nasl.; u AR XII kaže se da se riječ u jeziku održala pod utjecajem Crkve i crkvenih knjiga; Mikl. »servus« – v. i *raba*)

raba (1. 'služavka'; 2. 'Božja službenica'; 3. 'službenica uopće' – 1. (*Judita*) *pojde s rabom svojom Abrom ka Olofernu* Ju Uv.; 2. *Bože, ... / stvori milost meni, pokrip' rabu tvoju* 1552–1553, *Jer koga* (tj. Boga) *višinu misal ne more seć, / pozri na nizinu rabe se...* Od uzv. Gosp. 101–102, Rj. Nasl. *raba* *Gospodiña*; 3. *Raba ću tva pojti jošće molit ñega* (tj. svoga Boga) Ju 1286, Rj. PR 8x, ali vjerojatnije je da i ti primjeri idu pod 2.; u AR XII s. v. 1. *raba* primjeri su brojni od 13. st.; Mikl. »ancilla« – v. *rab* ovdje, usp. *rabota* pod 2.)

saj/si ('ovaj; taj' – primjeri su mnogobrojni i u Marulića i u AR XIV; posebno upozoravamo na sr. r. *se* u pril. funkciji: (Isus) *ostavljen od svojih, Židovom se pravi* (tj. 'ovo govori') Svarh mu. Is. 438 – v. odjeljak 4. 2.)

viditi ('znati' – v. odjeljak 4. 2.; u AR XX navodi se s. v. *vidjeti* uz napomenu da je teško razlikovati značenja 'vidjeti' i 'znati')

začetje ('začetak ploda u materinoj utrobi, oplodjenje' – *Od začetja Isusova, ...neka t' pisam ovu od začetja složim* Od zač. Is. naslov, 4; AR XXI s. v. *začeće* pod *b.* navodi Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz glag. brev.; potvrde su dosta brojne od 15. st., ali nema Marulićeva primjera premda riječ stoji u naslovu pjesme; Mikl. *začetije* »conceptio« – usp. *početje* pod 2.) i dr.

2. Mnogo je riječi za koje su, osim srpcrsl. srednjovjekovnih potvrda, zatim onih iz hrvatskih glag. izvora i/ili hrvatskih srednjovjekovnih isprava, osobito onih iz Dubr. kancelarije, koje su pod znatnim crsl. utjecajem, Marulićeve potvrde najstarije »autorske« potvrde. Iza njega slijede mlađi pisci, kojima je on mogao, ali i nije morao biti uzor. Takve su primjerice:

čuti se ('osjećati se' – *...svi okrivite me, kriv vam se ne čujem* Svarh mu. Is. 448, *Sestrice, čuju, čuju, / da ovo ti se nič zlo čuju* Spov. kol. 249–250⁴²; u AR II s. v. *čuti* pod 9. *b. b*) – v. i odjeljak 4. 2.)

gardina i **gardiña** (Rj. Ju za *gardina* navodi znač. »zloća; oholost; zavist«, za *gardiña* »gadost, opačina« – *I puk tvoj gardinu da ne skaže k meni* Ju 1240, *Bože, kolikih sil kolika gardina* 1814 /u bilj. *Protiv oholim./, Ľubav Ľubvom platit, Ľubvom i gardinu* 1954, *Ne htij se ponosit odićom zalihom, / jer češ razpravljen bit gardinom velikom* Stum. K. 213–214; *...vij je l' umarla / tuj čast i doparla*

⁴² U AR II navodi se kao Marulićev primjer i: *U ovomu se ja kriva čuju, / to ti očito svidokuju...* iz *Govorenja sv. Bernarda* 269–270, koje nije uvršteno u SDMM.

tamnost i gardiña Ju 1526–1527; u AR III s. v. *grdina* kaže se »prvo bi značenje bilo: osobina onoga koji je grd« uz Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz /glag./ brevijara, a potvrde 15.–16. st.; pod *a*) »superbia« navodi se potvrda iz *Aleksandride* i dvije Marulićeve /ovdje prva i druga iz Ju/, pod *b*) »zavist« opet s dvije Marulićeve potvrde /ovdje treća i četvrta/, pod *c*) »djelo koje vrijeđa, koje je na sramotu /drugome/« s Hektorovićevom potvrdom; s. v. *grdiña* navodi se identično osnovno znač. »osobina onoga koji je grd«, a u potpodjeli: *a*) »superbia« s potvrdom iz *Aleksandride*, *b*) »gad, gadost... ali u prenesenom, duševnom smislu« s Marulićevom potvrdom, te *c*) »u konkretnom smislu, što je grdo, gadno itd.« samo s Vukovom potvrdom; Mikl. *gr̃dyri* »superbia; arrogantia; ostentatio«)

hiljada ('tisuća' – ...*piših jih biše tad /... sto dvadeset hiljad* Ju 164 i B164 *Hiljad je tisuća*; Rj. Ju ima natuknicu *hil'jad* prema navedenoj B164, ali Marulić vjer. u bilj. samo prenosi Gmn iz stiha; AR II s. v. *hiłada* navodi Marulićev primjer, prema čitanju u SPH 1⁴³, u skupini gdje je sigurno *ł*, međutim Marulićeva je grafija *hiliad*, što se može čitati *hiljad* i *hilijad* /prema grč./, ali ne i *hiład*; u Mikl. *hilijada*)

hina ('prijevara, laž' – *Ni bo tribi hine da k tebi donesu, / ni stvari ke ine, nego keno jesu* Ju 456–457, *O, Božja opravo, ... / ... / u tebi ni hine* Su 631–633, *Dika od liposti i jina taščina, / to su sve ludosti svitovne i hina* Du. iz gr. 7–8 i dr.; u AR III najstarija je potvrda iz Dubr. kancelarije 1466., iza koje slijedi Marulić, izdanja senjske glag. tiskare i još pokojni pisac; Mikl. *hyna* »fraus« upućuje na Daničića, pa bi to mogao biti hrv. i srp. crkvenoslavizam – v. *hin* pod 3.)

hitar (1. 'vješt'; 2. 'lukav, dovrtljiv' – 1. ...*od hitra tkaoca popruzi šareni* Ju 258, Rj. Nasl. »umješšan, spretan« 1x; 2. *Judita / pade k zemlji nici vele uhilita: / poklon hitra svita* (tj. lukave zamisli) *biše kim ga dvori* Ju 1232–1234; u AR III s. v. 1. *hitar* kaže se da je riječ prasl., dolazi i u drugim slav. jezicima, a potvrđena je u većini hrv. rječnika; znač. 'vješt' dolazi pod *b*. s jednom srpcrsl. potvrdom, iza koje slijedi Marulićeva i nekoliko mlađih pisaca; znač. 'lukav' dolazi pod *d.*, za što nema crsl. srednjovj. potvrda; Mikl. *hytr̃* »artificialis; studiosus« – usp. *prehitro* pri kraju odjeljka 4. 1.)

hitrost (1. 'vještina, umijeće'; 2. 'lukavost, dovrtljivost' – 1. *Odlučih naslidovati hitrost ditce one ki o Mladom litu starijih svojih darijući, naranče nadiju mirisnimi zelji* Ju Uv., Rj. Nasl. »hitrina, umijeće, spretnost« 7x; 2. *Hitrost Amona prihini* Ju 1134; za prvo znač. AR III pod *b*) nema Marulićeve potvrde, a za drugo pod *d*) nakon potvrda iz *Mon. serb.* 15. st. navodi Marulićevu, zatim glag. *Transit*, dubr. *Libro*, Vetranovića, Lucića, Antuna Dalmatina, *Aleksandridu*, Zlatarića, Gundulića, Rosu; Mikl. *hytrost̃* »ars; peritia«)

hor (1. 'skup ljudi, mnoštvo'; 2. pren. 'vlast' ? – 1. *Bili bi blaženi u svem svomu horu / budući službeni Nabukodonosoru* Ju 1242–1243, ...*i taj će t' dati dar Nabukodonosor / da ti ne bude par u mnozih gospoj hor* 1335–1336; 2. *Ne daj nas pod njih hor* (tj. da nas osvoji Nabukodonosor) Ju 857; AR III s. v. 1. *hor*

⁴³ Kratica za: *Pjesme Marka Marulića*. Sakupio Ivan Kukuljević Sakcinski. *Stari pisci hrvatski*, knjiga prva, JAZU, Zagreb 1869.

ove primjere navodi pod *b*) »u prenesenom smislu, koje mu drago mnoštvo čeljadi« uz napomenu da im značenje nije posve jasno i da nije sigurno spadaju li ovamo; iz grč. uz *kor* prema lat., za koje u AR V s. v. *I. kor* ima dosta potvrda i iz glag. književnosti⁴⁴; u Marulića pored *zbor*; Mikl. *horz* »corus«)

horugva ('zastava' – *Kon néga usajena horugva čuhtaše / bila ter čerčena, zdalec se vijaše* Ju 231–232 uz *horuga* samo u Marulića: *horuge s ubrusi razdarte napoli* Pok. i Kor. 51; u AR III kaže se da je riječ prasl. posuđenica iz gotskoga; dolazi u rus., polj., češ., te stsl. *horogy* /v-deklinacija/, što u nas daje *horugva*, kao npr. *cržky* > *crkva*; potvrde su iz Marulića, glag. *Naručnika* i još nekoliko mlađih; u Marulića dolazi i *korugva* i izv. *korugvica – more ... / zamisi s kolami ljudi, koñe, meče, / kopja s korugvami, nitkor ne uteče* Ju 575–577, *zlat ščit i sulicu ñegovu noseći, / na ñoj korugvicu...* 191–192; AR V za *korugva* navodi Stullijevu napomenu da je riječ iz misala /očito glag./; najstarija je potvrda iz Dubr. kancelarije 1420., slijedi Marulićeva i još tri 16.–17. st.; za *korugvica* potvrda je u AR III s. v. *horugvica*; riječ je, tvorbeno, u oba lika hrv. crkvenoslavizam)

izuviditi ('izvidjeti, saznati' – *Sada, ki teg teže, mili gospodine, / jeda jih grih steže, izuvij istine* Ju 610–611, Rj. Nasl. »izvidjeti, ispitati; baviti se« 1x /za jednu potvrdu dva značenja, od kojih je drugo nepouzđano/; AR IV s. v. *izuvidjeti* donosi potvrde od 14. st. srpcrsl. i iz Dubr. kancelarije, Marulića, Lucića i nekoliko mlađih pisaca; Mikl. *izuvědēti* »cognoscere«)

korugva, korugvica v. *horugva*

kraguj ('ptica grabljivica' /kobac?/ – *Vidih inih ki kraguja / gladeć na ruci nose* Anka 65–66; u AR V s. v. *I. kraguj* kaže da je riječ »ili dajbudi osnova« prasl.; uz Daničićev rječnik dolazi u Stullijevu, uz napomenu da je riječ iz ruskog; od književnih potvrda samo su Marulićeva i Vetranovićeva, uz neke folklorne i zoološke iz 19. st., te uz Budmanijev podatak »da su 'kraguj' i 'kraguļac' imena za sokolove što su ih stari Dubrovčani pripitomļavali za lovļeñe ptica«; s obzirom na slabu zastupljenost u književnosti, u Marulića bi to ipak mogao biti crkvenoslavizam /ako nije raguzejizam/; Mikl. »accipiter«)

nadijati se ('nadati se' – *Kad je zal oblak i fortuna, mornar se boji na moru, a težak na poļu, svaki se zlu nadijući* Ju B346, *Još veće* (dala bi majka), *jedini u majke sâm gdi je, / gdi nitkor veće ni komu se nadije* Dob. n. 449–450, *Meni se nadije jer se rok približa / da me jur ubiju na drivu od križa* Svarh mu. Is. 33–34; u AR VII kaže se da je u rječnike /Stullijev i Daničićev/ riječ ušla iz crsl.; potvrde su srpcrsl. 13. st., iz Dubr. kanc. oko 1400., glag. 15. i 16. st., dvije od navedenih Marulićevih pod *I. a. c*) i *d*), te dosta mlađih potvrda; Mikl. *nadějati se* »sperare; confidere«)

⁴⁴ Značenja u AR V: *a.* 'zbor, skup ljudi što zajedno pjevaju', *b.* 'anđeoski korovi' bez Marulićeva primjera, premda dolazi u Ju 1917, *c.* 'svetački korovi' s Marulićevim primjerom iz *Ureha duhovnih* 69, koje nisu uvrštene u SDMM, te pod *d.* 'mjesto u crkvi i samostanu gdje se pjeva i moli, gdje sjede svećenici i redovnici' s Marulićevom potvrdom iz pjesme *Naslidovanje Isukarsta* 70, koja također nije ušla u SDMM, a za to je znač. i potvrda: *Ajmeh, kad su ine u koru, / kako ostat mož' na odoru?* Spov. kol. 297.

obilo ('obilno, obilato' – *Večeru i jistvo obilo napravi* Ju 737, *Pij ter blaguj i s ovimi gosti obilo se počtuj* 1420; u prvom primjeru *obilo* bi se moglo shvatiti i kao pridjev: *jistvo obilo*; u AR VIII s. v. 2. *obil a*) (*adj. i adv.*) iza glag. *Kolunićeva zbornika* slijede oba Marulićeva primjera, te Zoranićev i Lukarevićev; AR ovamo smješta i imenicu *obil* /v. pod 5./; Mikl. *obilb*, *adj.* »abunde« i *obilb*, *adv.* »abunde«; naš prilog ne slijedi stsl. oblik, nego je izveden od pridjeva)

otačastvo ('odlika onoga tko je kao otac' /u obraćanju iz poštovanja/ – *...hoteći tvomu otačastvu ... dar prikazati* Ju Uv.; Rj. Ju navodi znač. »očinstvo«; u AR IX pod c) najstarija je potvrda iz Senja iz 15. st., a za njom slijede *Bernardinov lekcionar*, Marulić, *Ranjinin lekcionar*, Zoranić, Hektorović, Zanotti i jedna isprava iz 17. st.; Mikl. *otčbstvo* »patria«, ali *otčbŋstvo* »patris conditio«)

početje ('početak' – *ki (si) svakomu čudi početje, konac bil* Od usk. Is. 62; u AR X s. v. *počće* uz Jambrešićevu i Stullijevu rječn. potvrdu navodi se isprava Dubr. kancelarije iz 14. st., Marulić, te iz 16. st. *Ranjinin lekcionar*, glag. *Naručnik*, Kožičić, *Aleksandrida* i dva mlađa pisca; Mikl. *početije* »incipere, agere« – usp. *začetje* pod 1.)

pogubl̑ati (»činiti da se izgubi« – samo Rj. Nasl. 1x; AR X *pogubl̑ati* određuje kao »impf. prema pf. *pogubiti*«, koji očito nije crsl., ali prema potvrdama čini se da *pogubl̑ati* jest; pod a) 'gubiti' potvrde su iz hrv. isprave i glag. zbornika 15. st., pod b) 'ubiti, umoriti' iza glag. *Petrisova zbornika* i Itč. *Bernardinova lekcionara* dolazi pogrešno svrstan primjer pod Marulićevim imenom⁴⁵, koji bi trebao doći u razdjeljak c), iza kojega slijedi glag. *Naručnik*, Antun Dalmatin, Š. Budinić, Divković, a pod c) 'uništavati, zatirati' samo Antun Dalmatin; Mikl. »perdere; terere; interficere«, Damj. »zatirati, uništavati, upropaštavati«)

pominati (se) (1. 'govoriti, spominjati'; 2. 'sjećati se, spominjati se' – 1. *Svaki tiho zori ča oni pomina, / ča ov odgovori, ča li sam namina* Ju 759–760, *Jahele još sili hvala se pomina* 1862; 2. Rj. PR »spominjati, sjećati se« 1x, Rj. Nasl. »spominjati, sjećati se; razmišljati« 3x i *pomiñati* 1x; u AR X pod a) sa znač. »spominjati« drugi se Marulićev primjer navodi iza dvije srp. isprave 14.–15. st., nakon njega slijedi glag. *Korizmenjak*, Zlatarić i Rosa; pod b) sa znač. »sjećati se, držati na pameti« navodi se Stullijeva rječnička napomena da je riječ iz glag. brev., a potvrde su srpcrsl. 13. st., glag. 15. st., jedna pod Marulićevim imenom⁴⁶, *Aleksandrida*, Budinić; s. v. *pomiñati* kaže se da su najstarije potvrde iz 17. st.; Mikl. »meminisse; commonefacere; in memoriam revocare; mentionem facere«; Damj. »sjećati se, pamtititi«)

posesti ('zaposjesti, zauzeti, osvojiti' – (*Oloferne*) *posede konfine, Mezopotamiju* Ju 327, (*Zavist*)...*vazdi ima stane, vas svit je posela* Dob. n. 142, Rj PR i

⁴⁵ *Za ñe* (tj. ĩude) *s' prišal na svit doli, / ter si tarpil smart i boli. / Zato imaj jur smiļenje, / ne pogubl̑aj tve stvorenje iz Govorenja sv. Bernarda* 105–109, koje nije uvršteno u SDMM.

⁴⁶ *Dare pominajmo ke nam je ostavil* iz pjesme *Naslidovanje Isukarsta* 363, koja nije ušla u SDMM.

Nasl. »zaposjesti, svladati, zarobiti; posjedovati« po 2x; u AR X s. v. 2. *posjesti* kaže se da nije narodna riječ, nego da su je književnici načinili prema lat. *possidere*; pod *a.* sa znač. »posvojiti, prisvojiti, zauzeti« najstarija je potvrda iz Dubr. kancelarije 14. st., zatim ovdje navedena prva Marulićeva, glag. i protestantski izvori 16. st., te čak. i dubr. pisci od 16. st. d.; pod *c.* sa znač. »obuzeti, osvojiti« prva je potvrda Marulićeva /ovdje druga/, zatim iz glag. *Transita*, Antuna Dalmatina, Budinića, Barakovića, A. Gučetića i nekoliko mlađih pisaca; srpskih potvrda nema; znač. »posjedovati« /trajno!/, što ga navode Rj. PR i Nasl. nije potvrđeno; Mikl. s. v. *posěsti* »considerere; occupare; possidere« upućuje na *Mon. serb.* i *croat.*, pri čemu se *Mon. serb.* vjer. odnosi na Dubr. kancelariju, pa je riječ u Mikl. očito ušla iz hrv. crsl. književnosti, a ekavski oblik upućuje na to da je ona u Marulića crkvenoslavizam)

pot ('znoj' – ...od straha dar[h]taše, *pot ploviše s šije* Pok. i Kor. 70, ...*pod gubicom flandriotom / vrat mi mokar biše potom* Spov. kol. 241–242, Rj. Nasl. 1x; AR XI s. v. 1. *pot* navodi i druge slav. jezike, potvrde iz gotovo svih hrv. rječnika, uz Daničićev i Vukov, dijalekatske potvrde iz Dubrovnika, Crne Gore i Istre; Marulićevim potvdama prethode srpsrsl., a slijede hrv. glag. izvori 16. st. i neki mlađi pisci; usprkos dijalekatskim potvdama, malobrojnost književnih potvrda pokazuje da je riječ u književnost vjerojatno ipak ušla crsl. posredovanjem; Mikl. *potě* »sudor« – usp. *potiti se*)

potiti se ('znojiti se' – *Počāše se i u mraz, toko biše prtil* Ju 237, Rj. Nasl. 1x; u AR XI s. v. 2. *potiti se* kaže se da dolazi u svim hrv. rječnicima i u Daničićevu; iza srp. srednjovj. isprave prva je potvrda iz Marulića, za kojim slijedi nekoliko mlađih pisaca; premda se navodi i dijalekatska potvrda iz Dalmacije, riječ mora da je u književnost ušla kao crkvenoslavizam ili barem posredno kao izvedenica od imenice *pot*; Mikl. *potiti se* »sudare« – usp. *pot*)

pozor (1. 'pogled'; 2. 'izgled' – 1. *Kad ju je vidio, s parvoga pozora / ranu je očutio ljubvena umora* Ju 1212–1214; 2. *Da u sukni pirni Judit, hći Merara, / i pameti virni pozorom ga vara. / Svarže s sebe stara udovna odila / i sta na noj zgara zlato, biser, svila* Ju 1994–1997, *Mnogi bi strah imil od tvoga pozora* Dob. n. 477; AR XI prvo znač. ima pod *a*) s najstarijim potvdama iz Marulića i Š. Menčetića, pa sve do kraja 18. st., bez izvora crsl. obilježenih; drugo znač. navodi se pod *e*) »oblik, obličje« s najstarijom potvdom iz glag. izvora 15. st., slijedi *Bernardinov lektionar*, Marulić, glag. izvori 16. st. i dva mlađa pisca, pa je barem u tom značenju riječ hrv. crkvenoslavizam; Mikl. »spectaculum; contemplatio; specimen«)

prav (ž. 'pravo' – *Ezav za zdilu leće proda prav parvorojenja svoga bratu Jakobu* Ju B1444, *Kad izgubiš tvu prav krivim sudom, zatoj / človištva ne ostav' ni sa zlom voļom poj* Stum. K. 217–218, *Kad inih zloba i moć posida tvoju prav, / od sudca pros' pomoć...* 353–354; u AR XI s. v. 2. *prav* pod *a.* nakon potvrda iz Dubr. kancelarije i *Mon. croat.* 14.–15. st. prve su potvrde Marulićeve, zatim

Budinićeva, koji u jeziku ima dosta ckvenoslavizama, te nekoliko mlađih; Mikl. *pravb*, f. »rectum«, što se u Mar.⁴⁷ tumači »dobro, pravo«⁴⁸

prigvozđiti ('prikovati čavlima' – *Ruke i noge moje na križ prigvozđiše* Is. gov. gr. 19; u AR XI Marulićev je primjer prvi nakon srpcrsl. izvora 13. i 14. st. i glag. 15. st., slijedi nekoliko glag. izvora 16. st. i nekoliko pisaca 16. i 17. st.; Damj. »prikovati, pribiti«)

rabota⁴⁹ (1. 'posao, služba'; 2. 'ropski rad' – 1. *Kad za tvu rabotu kupiš koga slugu, / nis' kupil ugotu ni osla, da drugu* Stum. K. 565–566⁵⁰; Rj. Nasl. »rad, muka; vježba« 10x; 2. *...ter ga (puk) tako stira rabotom parteći / da on jur ponira od truda hodeći* Ju 560–561; AR XII navodi da znač. »služba, rad, ropstvo« dolazi u stsl., a znač. »rad, posao« u rus.; Daničićev rječnik navodi brojne potvrde iz listina i srpcrsl. izvora 13.–15. st.; ima potvrda i iz nekih hrv. rječnika, a književne potvrde sežu u 19. st.; prvi Marulićev primjer navodi se pod *a. a)* nakon srpcrsl. iz 13. st., a nakon njega slijede potvrde 16.–18. st. uz neke folklorne Vukove i dijalekatske crnogorske; drugi Marulićev primjer navodi se pod *b. b)*, a uz njega samo je još jedan iz *Postile*; Mikl. »ministerium; sevitus« – usp. *rab, raba* pod 1.)

rečenje ('riječi, govorenje' – *Čuvši Marija toj anjelsko rečenje, / u pamet pride ņoj veliko mišljenje* Od zač. Is. 63–64 i gotovo istovjetno u stihovima 111–112, *Tot Isusa jest rečenje / u ņegovo evanjelje* Spov. kol. 497–498; Rj. Nasl. »izreka, riječ« 1x; u AR XIII s. v. *rečēne* pod *a. a)* i *b)* oba navedena Marulićeva primjera dolaze nakon srpcrsl. i hrv. srednjovj. anonimnih izvora, a mlađe su potvrde do u 18. st.; Mikl. »dictio«; Damj. »riječ, govor«)

sgrišati/zgrišati (1. 'griješiti, činiti grijeh; 2. 'imati krivo, varati se' – 1. *Mnozi raskladaju družih, a ne vide / ča sami zgrišaju...* Stum. K. 17–18; 2. (Judita) *nišće ne sgriša ča biše istine se* Ju 979–982; Rj. PR 1x i Rj. DDT 2x sa znač. »griješiti«; AR XXII s. v. *zgriješati* navodi da riječ dolazi samo u Stullijevu rječniku, uz napomenu da je iz glag. brev., te u primjerima do 16. st.: uz jednu srpcrsl. potvrdu hrv. su potvrde iz *Rogovskih regula*, *Žića svetih otaca*, *Lucidara*, Marulića i Hektorovića; prvi Marulićev primjer donosi se pod *a.* sa znač. »griješiti, prestupati zapovjedi božje«, a drugi pod *b.* sa znač. »činiti pogrešku, zabuniti se«; Rj. Ju taj primjer donosi pod pogr. natuknicom *sgrišiti* i znač. svrš. glagola »zgriješiti, pogriješiti«; Mikl. *sgrēšati* »peccare« – usp. *zgrišanje* pod 3.)

⁴⁷ Kratica za: Jozo M a r e v i ć, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I. svezak A–L, II. svezak M–Z, Marka – Matica hrvatska, Velika Gorica – Zagreb 2000.

⁴⁸ Ovamo ne ide znač. »smjer, pravac, upravljanje, vladanje« što ga navode rječnici uz PR, DDT i Nasl. u SDMM, koje nije zasvjedočeno u AR-u.

⁴⁹ Za glagol *rabotati* (samo Rj. Nasl. »raditi«) u AR XII kaže se da je izv. od *rabota*, te ga, prema tome, ne treba uzimati kao crsl.; primjeri su brojni; ima ga i Mikl. »servire; laborare«, ali upućuje na Vuka i glag.

⁵⁰ U ovom znač. riječ je potvrđena i u *Skazanju od Suda ognjenoga*, koje nije uvršteno u SDMM: *U nepomni ter linosti / pasihomo naše kosti, / na rabotu vazda marzli, / a na praznost vele harli* 596–599.

sluti ('sloviti, spominjati se, biti slavan, štovan' – ...*jer, slove koga moć, Bog tadi / né* (tj. Judite) *gizde takove lipostju obnadi* Ju 1162–1163, *moć néga* (Boga) *svemogu hvaliti će svuda, / po svem svita stogu sluti budeš kuda* 1684–1685, *Vi, ki verse ove često ćete čitati, / čano u njih slove, nastojte činiti* Stum. K. 289–290; ovdje treba navesti i popridjevljeni ptc. prez. *slovuč: Ona posta biti slovuća po svitu, / počaše ju čitati više svih uznitu* Ju 2054–2055, ...*nisam barun slovuć, nisam biskup ni pop* Ut. nesr. 182; u AR XV glagol se nalazi na kraju knjige u *Popravci i dodaci*, str. 4–5; od rječnika se navodi samo Daničićev i Mikl., nema potvrda iz glag. izvora, nego iz Dubr. kancelarije i starih srp. izvora; za infinitiv potvrde su osim Marulićeve iz Lucića i Barakovića; književne su potvrde nakon Marulića dosta brojne, premda među njima ima i onih koje bi mogle ići pod glagol *sloviti*; Mikl. *sluti, slovo, sloveši* »nominari; clarum esse«)

svidokovati ('svjedočiti' – ...*svidokuju oni na me krivo* Svarh mu. Is 119, *Nu uhitite me, to vam svidokujem, / svi okrivite me, kriv vam se ne čujem* 447–448, *Sve kriposti kažu od ust ča se čuje, / iznutarńa ka su jazik svidokuje* Dob. n. 227–228⁵¹; AR XVII s. v. *svjedokovati* od hrv. rječnika navodi Vitezoviće i Stullijev, gdje se riječ nalazi s. v. *svjedokivati*, a tamo je napomena da je iz glag. brev.; potvrde su 14.–18. st. od isprava Dubr. kancelarije, glag. spomenika 15.–16. st., ltč. lekcionara preko Marulića do pisaca 16.–18. st.; Mikl. *svědokovati* »testificari« s uputom na glag., *Mon. serb.* i Daničića, pa je to vjer. hrv. i srp. crkvenoslavizam)

sžeći/zžeći (1. 'spaliti, popaliti'; 2. pren. 'uspaliti, obuzeti' – 1. *Luge, sela, grade popliniv sžežoše* Mol. supr. Tur. 5; AR XIV s. v. *sažeći* od rječničkih potvrda navodi Mikaljinu i Stullijevu, uz napomenu da je riječ iz glag. brev., a nakon srpcrsl. i hrv. glag. izvora najstariji je primjer Marulićev, iza kojega ima dosta mlađih potvrda; Mikl. *szężeści* »comburere« – usp. *sžeženje* pod 3.; 2. ... *al ona kuno zžet ljubavju vze Sikem* Ju 1130, *Biše svaki njih sžet ljubavju* Su 209; nepotvrđeno⁵²)

⁵¹ Glagol je potvrđen i u *Govorenju sv. Bernarda*, koje nije uvršteno u SDMM: *To proroci prorokuju, / Sveta pisma svidokuju* 167–168.

⁵² Na uspostavu ovoga drugoga, prenesenoga značenja potaknuo me kolega Lučin, na čemu mu srdačno zahvaljujem. Ono, naime, traži posebnu eksplikaciju: ne zasniva se na čitanjima *Judite* i *Suzane* u SDMM. U *Juditi* (st. 1130) na tome mjestu stoji: *zet ljubavju*, a u *Suzani* (st. 209): *sžet ljubavju*. U *Juditi* je originalna grafija *zzet*, u *Suzani* (prema bilj. na str. 199 u PR): *žet*. U izdanju *Judite* MH iz 1998. Milan Moguš navedeno čitanje iz SDMM ispravlja u: *žet ljubavju* i na osnovi toga u Rj Ju iz 2001. primjer navodi s. v. *žgati* kao svezu *ljubavju žet* »ljubavlju uspaljen, obuzet, žežen« (u Rj Ju u SDMM očito je zabunom izostala natuknica za navedeni glagol *zeti*, ptc. pas. *zet*). Međutim, u orig. grafiji *Judite* suglasnici *z* i *ž* obilježavaju se zajedničkim grafemom *z*, ali nisam naišla na potvrde udvajanja suglasničkih grafema (digrafe), pa graf. *zzet* iz *Judite* očito treba čitati: *zžet* (s provedenom asimilacijom po zvučnosti, ali bez sažimanja), a primjer iz *Suzane*: *sžet* (bez asimilacije), kako ima *L u č i n* u knjizi M. Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, Zagreb 2001, str. 147, i u članku »Prinosi tekstu i tumačenju Marulićeve *Suzane*«, *Colloquia Maruliana*, XII (2003), str. 145–162, o tome na str. 149–150 – oboje dakako od *sžeći* > *sžeći* > *zžeći*, što bi u daljem slijedu imalo dati *žeći*, pf., ali to u AR-u nije potvrđeno (ima samo *žeći*, impf.), odnosno s vokalizacijom prefiksalnoga poluglasa: *sažeći*, a tamo pak nije potvrđeno preneseno značenje. Treba napomenuti da sam Moguš istovrsnu grafiju *zz* prenosi i kao *zž*: *zzua* → *zžva* (... *toliko sam on /tj. Oloferne/ zžva* Ju 1503) i u oba Rj Ju: *zžvati* »sažvakati, pojesti«.

toliti ('umirivati, hrabriti' – (Ozija) govoraše, roneći suzami, / tere jih tolaše simi besidami Ju 877–878; AR XVIII navedeni primjer navodi pod *b. a*), a pod *a. a) dd*) u relig. smislu *toliti Boga* još dva primjera pod Marulićevim imenom⁵³; od slav. jezika navodi stsl. i slov., a od rječnika Daničićev i Stullijev, uz napomenu da je riječ iz rus.; osim srpcrsl. izvora najstarije su potvrde Marulićeve; Mikl. »placare, compescere; extinguere; tolerare«)

tovariš ('prijatelj, drug' – *Tovariša imit tere prijateļa / kino će t' viran bit...* Stum. K. 459–450, Rj. Nasl. 1x; u AR XVIII kaže se da je riječ sveslav.; u hrvatsku je književnost vjer. ipak ušla kao crkvenoslavizam jer dolazi u brojnim glag. izvorima i onima čiji je jezik pod crsl. utjecajem, te u pisaca vjerske tematike, počev od Marulića; Mikl. uz *tovarištʹ* »socius« navodi i *tovarišʹ* »commilito«, a uz ovaj drugi napomenu *glag.*⁵⁴)

uzmožan ('silan, moćan' – *Nitkor se ne slavi, malo smo uzmožni, / jere smo svi slabi ter grihu podložni* Dob. n. 511–512, Rj. PR 6x i Rj. Nasl. 4x, oba sa znač. »veličajan, silan, moćan«; pril. *uzmožno* 'moguće' – *Vazda je pripravna da izvrši ča budete veliti, koliko joj bude uzmožno* Ju Uv., Rj. PR 2x, Rj. Nasl. 6x; AR XX navodi Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz glag. brev.; pod *a. adj. a)* potvrde su iz *Zadarskoga lekcionara*, glag. *Koluničeva zbornika*, zatim pod Marulićevim imenom, ali ne iz SDMM⁵⁵, iz glag. *Korizmenjaka*, Barakovića i tri pisca 17. st.; pod *b)* prvi je navedeni Marulićev primjer iz *Dobrih nauka*, slijedi Zoranić, protestantski *Proroci* i pisci 17.–18.st.; za druga pridjevna značenja potvrđenost je slična; pod *b. adv. a)* »moguće« nakon srp. isprave iz poč. 14. st. slijedi *Zadarski lekcionar*, Marulić, izdanja senjske glag. tiskare, Zoranić i nekoliko mlađih pisaca; Mikl. *vъzmožnъ* »possibilis; potens«; Damj. »moguć«)

velikost ('veličina, veličajnost' – *...i mi sami zatim / služiti ćemo sasvim kraljevu velikost* Ju 375–376, *...jer gospodstva tvoga velikost ako će / dostojati se toga ča želi, znat hoće* 1252–1253, Rj. PR, DDT i Nasl. po 1x sa znač. »veličina«; AR XX uz rječnike 18.–19. st. donosi potvrde iz isprave Dubr. kancelarije i jedne bos. 15. st., iz izdanja senjske glag. tiskare, Marulićevu, Hektorovićeve i nekoliko mlađih; Mikl. »magnitudo« s potvrdom /srp.?!/ tek iz 17. st.; RCH »veličina, snaga« s više od 30 potvrda iz hrvcsl. književnosti)

vetah ('star'; komp. *vetšiji* pren. 'mudriji' – *...kako vethe rubi kripost će odvrići* Ju 1484, *Mi do sada ne slišismo vide / od jezika mlada vetšije beside* 1310–1311; jednu potvrdu donosi i Rj. Nasl. sa znač. »star, trošan«; AR XX navodi Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz rus. rječnika; dolazi u drugim slav. jezicima i u većini hrv. rječnika; najstarije su potvrde srpcrsl. iz 13. st., a hrvatske od 1400.

⁵³ Iz djela što nisu uvrštena u SDMM: *A da dugo molit tebi se ne grusti, / Boga često tolit misalju i usti, / vanjelje govori...* Nasl. Is. 339–341, *I svak ki se za grih boli, / milosardje Božje toli* Skaz. od Su. og. 116–117.

⁵⁴ Naše je značenje kao u *tovarištʹ*, a oblik kao *tovarišʹ*; po jezičnim zakonima prva bi riječ u hrvatskom dala *tovarić*, što bi kod nas došlo u koliziju s dem. od *tovar* 'magarac'.

⁵⁵ *Svaka bo su tebi uzmožna* Gov. sv. Bern. 557.

preko Marulića do u 19. st.; Mikl. *vetъhъ* »vetus«; RCH *vetъhъ* »star« s brojnim hrvcrsl. potvrđama)

voña ('mirisna mast' – ...*izvi se iz vriče i vodom / po puti umi se i namaza voňom* Ju 1086–1087; AR XXI primjer pogr. smješta pod *a.* »isto što *miris*« *c*) »u instrumentalu«⁵⁶; od rječnika navodi se samo Daničićev, a među brojnim hrvatskim glag., ltč. i ćir. izvorima 15.–16. st., uz poneki srpski, Marulić je prvi poznati autor; uz njega dolaze još Nalješković, Baraković, I. Držić, Radovčić, te po jedan mlađi bos., srp. i crnog. pisac; pod *c.* ima »*voñe* je isto što *mirisava vodica ili mast*« s potvrdom samo iz Della Bellina rječnika, bez objašnjenja za oblik *voñe* /množina?/; Mikl. *voña* »odor; aroma; unguenta; aromata«; RCH »1. miris; 2. mirisne tvari, mirodije (pomast, mast)«, pri čemu je prvo znač. neusporedivo bolje potvrđeno od drugoga)⁵⁷

vraćenje ('povratak' – (Bog) *da meni vraćenja, da sebi dobitje, / da vam slobojenja, da svim dobro žitje* Ju 1627–1628, Rj. Nasl. 1x; AR XXI navedeno znač. ima pod *a. b*) s rječničkim potvrđama Vrančićevom, Mikaljinom, Della Bellinom, Stullijevom i Daničićevom, zatim iz Dubr. kancelarije 15. st., *Bernardinova lekcionara*, dubr. *Libra, Aleksandride*, Marulića, Antuna Dalmatina, Kašića i bos. pisca 17. st. Radnića⁵⁸; Mikl. *vraštenije* »reversio«; RCH »povratak« s desetak potvrda)

znoj ('žega, vrućina', sv. *vikomñi znoj* pren. 'pakao' – ...*projdoše sav okol, / premda jim biše znoj, obvargoše prodol* Ju 1585–1586, ...*smalit će razbor svoj i jošće imanje, / pak u vikomñi znoj biti će ñih stanje* 1487–1488; premda stariji Rj. Ju iz SDMM navodi znač. »žega, vrućina; znoj«, noviji Rj. Ju iz 2001. ima samo znač. »znoj« (uz njega i sv. *vikomñi znoj* »pakao«), uz koje ide i primjer: *Ni šibi ni biču ne daju pokoja, / goneći optiču, biše t' jim do znoja* Ju 201–202, ali u tom znač. riječ nije crsl.; Rj. PR navodi znač. »znoj; vrućina« 3x, a Rj. DDT ima samo »znoj« 1x; AR XXIII pod *a.* za znač. 'žega, vrućina' kaže da je prvotno, potvrđeno u stsl. i rus.; u Stullijevu rječniku riječ dolazi uz napomenu da je iz rus. rječnika; iza srpcrsl. i hrv. glag. izvora prva je potvrda Marulićeva, a iza njega slijede Krnarutić, Baraković, Kavanjin)

žiti ('živjeti' – *Nestanoviti stan s trudom života žit / buduć človiku dan na saj himbeni svit* Stum. K. 69–70, u Rj. Nasl. potvrđeno 2jd prez. *žiješ*; AR XXIII s. v. 1. *žiti, žijem* uz Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz glag. brev. donosi

⁵⁶ AR XXI pod *a. a*) također pogr. umj. pod *b.* »isto što *smrad, zadah*« navodi primjer: *Vazda češ ćutiti smrad velik i voñu* Gov. du. osuj. 87, uz napomenu da je prema bilješci, a u SPH 1, na str. 236, u bilješci uz taj stih navodi se *glag.*, što znači da je tako u glagoljičkoj varijanti iz 1613. U varijanti iz *Vartla*, koja se navodi u SDMM, taj stih (očito iskvaren) glasi: *Vazda češ ćutit smrad, smrad mnogi, ozoja*.

⁵⁷ U svim je slav. jezicima, u svim hrv. rječnicima osim Jambrešićeva i u brojnim književnim izvorima (ali bez onih crsl. jezično obilježenih) potvrđena imenica m. r. *voñ*. Isto vrijedi i za glagol *voñati*, koji je očito izvedenica od te imenice, a ne crsl. posuđenica.

⁵⁸ Najstarija potvrda iz *Povaljske listine* 1250. pogrešno je svrstana u ovaj odjeljak – treba ići pod *a. a*) 'vraćenje' (posjeda).

srpcrsl. potvrdu iz 13. st., jednu iz Dubr. kancelarije 15. st., dvije Marulićeve⁵⁹, Dž. Držića, Zoranića te Parčića iz poč. 18. st.; Mikl. *žiti, živq, živeši* »vivere« ima prez. od druge osnove)

žitje ('život' – (Bog) *da vam slobojenja, da svim dobro žitje* Ju 1628, ...*tad ustegni garla, jer objist i pitje / na taj grih su harla i na takoj žitje* Stum. K. 431–432; AR XXIII s. v. I. *žiče* navodi Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz glag. brev.; Marulićev je primjer pod a. b) bb) nakon srpcrsl. i hrv. glag. izvora prvi; ima dosta potvrda iz mlađih pisaca; Mikl. *žitije* »vita«) i dr.

3. Riječi za koje postoje ili samo Marulićeve potvrde ili još samo pokoja, od kojih je Marulićeva najstarija:

čat (m. 'čast, počast' – *Ništár ne ostavi ča se čtu pristoja* Ju 739; AR I s. v. *čat* navodi mišljenje da je Marulićev Djd *čtu* pogr. umj. *čti*, te upućuje na *čast*, a tamo u uvodu navodi nekoliko potvrda za oblik *čti*; u Mikl. je *čbtō* m. r., sa znač. »numerus«, za koje Mar. pod 9. navodi znač. »čast, cijena, ugled«)

čtiti (se)/štiti (se) (1. 'poštovati, slaviti'; 2. rfl. 'častiti se, gostiti se' – 1. *Ona posta biti slovuća po svitu, / počaše ju čtiti više svih uznitu* Ju 2054–2055, *Dan u ki bi dobit Oloferne čtiše* 2014, *Jer ki, néga* (tj. Boga) *čtujuć, u n ufanje stavļa, / on néga milujuć nigdar ne ostavlja* Su 619–620, *nada sve svete svet, jur ga svaki čtuje* Od usk. Is. 32 i dr.; potvrde sa št: *Tako li Boga štíš?* Stum. K. 446, *Boga štít ne bud' lin* Ut. nesr. 100, *Potiho nauči mlajše da te štiju* Dob. n. 279, ...*njih slava primuče, nitkor jih ne štjuje* 398 i dr.; 2. *slatke kuse darpi žarlac ter se čtuje* Karst. pi. Is. 44; AR XVI s. v. 2. *štiti* »poštovati, častiti« uz srp. Popovićev rječnik navodi samo dva Marulićeva primjera iz *Judite*; Rj. PR navodi *čtiti se* »štovati se«, što se u našem ispisu nije našlo, a u AR XVII nije potvrđeno; Rj. DDT i Nasl. za *čtiti/štiti* navode samo znač. »čitati«⁶⁰; Mikl. *čbtiti* upućuje na *čbstiti* »colere«, što Mar. pod 5. tumači »štovati (bogove ili vjeru); obdržavati vjerske obrede«, a pod 6. »cijeniti, poštivati, iskazivati naklonost« – usp. *počtiti* ovdje i *počitati* pod 1.)

dil/diļa/dil ('zbog, poradi' – *Pored da je Boga Nabukodonosor / mñaše se dil toga...* Ju 37–38, ...*hitrost Amona prihini, / ki meča ne bi prost dil sile ku čini* 1134–1135, ...*a tebe dil toga reče da će zgubit* 1675; ...*jer ako krivine ke jesu diļa kih / Bog se ne pomene, da jur pomože njih, / pojdimo najti jih...* Ju 612–614, *Diļa njih* (tj. svjetovnih slasti) *ne haja Adam Bogu služít* Pok. i Kor. 99, *Diļa njih omarže Židovom mane kruh* 103⁶¹; *Vesel bo ne bude do duga vrimena / ki parńu dobude dil suda skrivļena* Stum. K. 219–220, *ki ni blaga sit ... / vazda će ubog bit dil svoje skuposti* 395–396, *Tako t' će se udavit ki dobro vikovńe / ne haje pribavit dil slasti vrimeně* Pok. i Kor. 95–96; u AR II s. v. *dijeļ, dijeļa* i 2. *dijel*; Mikl. *děļa* »propter« – v. odjeljak 4. 2.)

⁵⁹ Druga iz *Skazanja od Suda ogněnoga*, koje nije uvršteno u SDMM: *Da vi vazda u razbludi / žijuć na svit u zle čudi, / ne htiste se pokajati* 550–552.

⁶⁰ U tom značenju gl. *čtiti/štiti* nije crsl.

⁶¹ Jedna je potvrda za *diļa* i u epigramu: *Marka Marula toj da je složenje znaj, pridodanu u SPH 1 na kraj pjesme Dobri naući: ...mol' Boga... / da jure omekča kameno srce me, / griha brime tešča diļa molbe tvoje.*

drom ('glavni, javni put' – ...*da ne side doma, / ner da bludu droma i klance zaskoče* Ju 438, *Drom ali drum zove se put općeni* B438; u AR II uz Marulićev primjer donosi se još samo Barakovićev; Mikl. *dromъ* upućuje na *drumъ* – v. *drum* pod 1.)

hin (1. isto što *hina* pod 2., u amplifikaciji *laž i hin*; 2. 'zabluda' – 1. *Koj jošće nakladam, ako ni laž i hin, / kupeći ča skladam od poetskih tašćin* Ju 1144–1145; 2. ...*kolik je, da znaju, / u njih uzdanju hin ki u se uzdaju* Ju 1038–1039; AR III 2. *hin* upućuje na *hina*; osim dviju navedenih Marulićevih potvrda /bez uočavanja razlike u značenju/ ima još samo jednu iz Zoranića; nema ni Mikl. ni Damj.)

hlapstvo ('ropstvo' – *Niki mart, nik živ u hlapstvo idiše* Ju 590; AR III osim Marulićeve potvrde donosi još tri 16.–17. st.; Mikl. *hlapъstvo* »servitus« – usp. *hlap* pod 1.)

hot (1. 'htijenje', 2. 'pohota' – 1. *Božja bo to bi hot* Ju 2006; 2. *Sad vij kako liña Oloferña sila, / kako ju razčiña hot nečista dila* Ju 1529–1530; AR III s. v. 1. *hot*, f. navodi Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz misala /očito glag./, a uz Marulićevo ima i dvije Zoranićeve potvrde; Mikl. *hotъ* f. »desiderium; meretrix...«)

neprijaznivo ('neprijateljski' – *neprijaznivo ki se na nas dvižu* Ju 954; AR VIII s. v. *neprijazniv* za pridj. navodi primjer iz *Bernardinova lektionara* i Š. Kožičića, a za pril. samo navedeni Marulićev, uz uputu na još jedan s. v. *mñati*, a tamo je potvrda iz *Postile*; pril. je izv. od pridjeva, a ne izravni crsl.; Mikl. *neprijaznivъ* »malus«)

obilstvo ('obilje' – ...*cić ke (Asuer) obilstvo filistinskih ñiv / požga* Ju 1138–1139; AR VIII osim Marulićeve potvrde ima još potvrdu iz *Ranjjinina lektionara* i bos. pisca Posilovića iz 17. st.; Mikl. *obilъstvo* »abundantia«)

oholstvo ('oholost' – ...*krařice oholstvo* Ju 1137, *Vino ter oholstvo Aleksandra smami* 1453, *Svaršeno mogućstvo u mišcu svû sagna, / a sardac oholstvo dostojno razagna* Od uzv. Gosp. 109–110; AR VIII uz nekoliko potvrda iz glag. izvora donosi Marulićevo i Stullijevu rječničku)

osuje ('ovamo' – *Nu malo potarpi, putniče, ter postoj, / osuje pristupi ter smisli konac moj* Du. iz gr. 1–2; u bilj. u DDT, str. 207, navodi se graf. *o suge*, s ispravnom pretpostavkom o značenju, ali u čitanju ipak s upitnikom; u AR IX s. v. *osude*, kamo je pogr. smješten primjer s *osudje*, nije potvrđeno /v. u odjeljku o rječotvorju/)

otaj ('tajno, potajno, skriveno' – *Bog svaka vi, / ...ništar mu otaj ni* Dob. n. 683–684, ...*očito, ne otaj gdi mu* (tj. Isus razbojniku) *raj obita* Svarh mu. Is. 546; u AR IX s. v. 2. *otaj* pod a) na prvom su mjestu navedena dva Marulićeva primjera, zatim dubr. *Libro* i D. Ranjina, te *Vinodolski zakon* i *Poljički statut*; Mikl. *otaj* »clam« – usp. *otajan* pod 1.)

počtiti ('počastiti, ugostiti' – ...*hvataje zubi ... / onih kih počtiti ñih dostojaše* se Ju 1458–1459, Rj. PR 1x; u AR XI s. v. 1. *poštiti* pod d) uz navedeni Marulićev

primjer samo je još jedan za rfl. gl. M. Držića; Mikl. *počtiti* upućuje na *počisti*, ali iz tamošnjih se značenja teško može izvesti ovo naše – usp. *čtiti (se)/štiti (se)* ovdje)

podkladati (se)/potkladati se (1. ‘podvrgavati, pokoravati’; 2. rfl. ‘podvrgavati se, pokoravati se’; 3. pren. ‘zadovoljavati se’ – 1. (Semiramida) *kada / ču na svojoj meji Babilona grada / da se sam oblada od ne se odvargši, / opet ga podklada, kose ne uzvargši* Ju 1890–1893; Rj. Ju donosi znač. svrš. gl. »pokoriti, podvrgnuti«, što se može zaključiti iz navedenoga primjera, tj. oblik nesvrš. gl. očito je upotrijebljen zbog rime; 2. »podvrgavati (se), podčinjavati (se)« – *podkladati (se)* samo Rj. Nasl. 2x; 3. *Malim se potklada ki ľubi kriposti; / kľm skupost oblada, niřtar mu ni dosti* Ut. nesr. 185–186; AR XI s. v. *potkladati* donosi Stullijevu rječničku potvrdu, dvije navedene Marulićeve /bez razlikovanja znač./, dvije iz senjske glag. tiskare, Lucićevu i Georgiceovu /*Od naslidovanja Isukrstova*, 1629./; Mikl. *podkladati* »supponere«)

popovstvo (‘svećenička čast, položaj’ – *Pristoji se ... popovstvu Vařemu da sartca kripite* Ju Uv., *vze ņemu popovstvo* Ju 1451, Rj. PR 1x; AR X pod a) za navedeno znač. donosi rječničke potvrde, a od književnih iz glag. *Petrisova zbornika*, Marulića, izdanja senjske glag. tiskare, te nekoliko mlađih; Mikl. »sacerdotium«)

priročno (‘sramotno, uvredljivo’ – *Židovinka, spletče rugo u sem dvoru, / priročno poleče Nabukodonosoru* Ju 1752–1753; AR XII s. v. 1. *priročan* pod a) ima znač. »prijekoran«, pod b) »pogrdan, sramotan«, a pod c) donosi navedeni primjer uz napomenu »ne razabira se značenje«; pril. je izv. od pridjeva, a ne izravni crsl.; Mikl. *priročnъ* »reus« – usp. *prirok* pod 1.)

propuditi (‘protjerati’ – *duřu Bog osudi u svem pravden dosti / tere ju propudi u vične tamnosti* Gov. du osuj. 52; AR XII uz Stullijevu rječničku potvrdu, s napomenom da je riječ iz glag. brev., donosi još Marulićevu, Kožičićevu i Mrnavićevu; Mikl. *propqđiti* »insequi«)

selik (‘tolik’ – *Ni jošće velika svitlost, obhode svit / vrimena selika, svarřila vele lit* Ju 602–603; AR XIV uz stsl. i rus. arh. crsl. navodi samo dva Marulićeva primjera, od kojih drugi nije iz SDMM⁶²; Mikl. *selikъ* »tantus«)

spovidenje (»kazivanje« – *Da jur govorenja rič se tamo vrati / na saj spovidenja odkle se uvrati* Ju 1499–1500; znač. prema Rj. Ju; u AR XVI s. v. *spoviđeńe* sa znač. »radńa kojom je řto spoviđeno, pripovjedeno« donosi samo navedeni Marulićev primjer; glagoli *spovidjeti, spovijedati* i gl. im. *spovijedańe* obilno su potvrđeni od najranijih vremena iz svih područja i gotovo u svim hrv. rječnicima, pa neće biti crkvenoslavizmi, ali navedena imenica to očito jest, na řto ukazuje i njezin ekavski oblik; u Mikl. samo gl. *řpovjđđiti* »nunciare; narrare«)

⁶² Za *ľubav ĉlovika s nebes dojde doli, / ter svita selika tarpri trud i boli* Nasl. Is. 205–206, ali ovdje je znač. ‘ovaj’ – *svit selik = svit saj*.

stumačiti ('prevesti' – *Ulize mi u pamet da ju stumačim našim jazikom* – Ju Uv.; Rj. PR 1x sa znač. »istumačiti, protumačiti«; AR XVI donosi nekoliko glag. potvrda 15.–16. st., navedeni Marulićev primjer i još tri pisca 18. st.; Mikl. *tl̂mačiti* »interpretari«)

sudi ('ovdje' – *...Hvala t', Bože, ... / ... / hvala t' sada budi, vazda i u vike, / ki si prognal sudi naše protivnike* Pok. i Kor. 135–138; AR XVI s. v. *sudi* donosi samo jednu, i to pogrešnu Marulićevu potvrdu iz *Judite*, u kojoj je pril. *sudi* izveden iz krivo shvaćenoga konteksta, a zapravo je u pitanju Amn imenice *sud* 'mišljenje'⁶³, dok navedeni primjer iz *Poklada i Korizme* nije zamijećen ni u AR-u ni u Rj. PR; Mikl. *sqđě* »hac« – usp. i *osuje* ovdje)

suzub(i) ('nasuprot' – *I keno* (tj. amazonke) *suzubi muških vojask stahu / jake kako dubi...* Ju 1882–1883 i u B1882: *Suzub muških vojask stahu amazone*, pri čemu bilješka pokazuje da je osnovni oblik *suzub*, dok je oblik *suzubi* upotrijebljen zbog rime s *dubi*; AR XVII ima dvije natuknice: *suzub* i *suzubi*, od kojih prvoj daje gram. odrednicu »adv. i praepos.« s potvrdama samo iz varijanta *Aleksandride* iz 15. i 16. st., a drugoj »praepos. s gen.« samo s navedenim Marulićevim primjerima, uočavajući prema njegovoj bilješci da je i tu osnovni oblik *suzub*; Mikl. *sqzqb̂* adv. »dentibus sese tangendo« s primjerom iz *Aleksandride* 16. st., pa je to očito hrv. crkvenoslavizam)

sžeženje ('žrtva paljenica' – *Jer ako bi hotil da ti dam sžeženja, / stada bih ma pobil diļ tvoga počtenja. / Da to ne ľubiš ti, i tvoje sžeženje / jest kad imamo mi u sarcu skrušenje* Stum. Miser. 41–44; AR XIV navodi taj primjer s. v. *sažeženje* kao »nom. verb. od *sažeći*« iako uz primjer citira i lat. tekst prevedenoga psalma, u kojem se spominje *holocaustum*; navedeno znač. nemaju ni rječničke potvrde Mikaljina i Stullijeva, u Kašićevoj je ono vjerojatno, a u Dobretićevoj sigurno; Mikl. *szžeženije* »combustio« – usp. i *sžeći/zžeći* pod 2.; usp. *1. žartje* ovdje)

učeti ('početi' – *Skupi sve karstjane, počni se arvati, / toj vidiv pogane učet će bižati* Tuž. gr. Jer. 73–74, *Još veće cviliti Gospoja tad uče* Svarh mu. Is. 571, Rj. Nasl. 3x; AR XIX pod *a*) uz Marulićev primjer ima još nekoliko dubrovačkih; izrazitije su crsl. obilježeni primjeri pod *b*) u kojima *učeti* dolazi kao pomoćni glagol u tvorbi futura; Mikl. *učęti* »incipere«; Damj. »početi, započeti«)

vojskovati ('vojevati' – (Oloferno) *hoteć da vojskuje, junake sakupi* Ju 162; AR XXI od rječničkih potvrda ima samo Vitezovićeve, a od književnih poslije Marulića glag. izvore 16. st.; glagol nemaju ni Mikl. ni RCH, nego *vojinstvovati*, pa je Marulićev očito izveden po tom uzoru od *vojska*, *vojsko*)

voļan (1. »slobodan, nevezan obavezom ili strahom«; 2. »vlastan, ovlašten, koji ima vlast nad čim« – 1. *...Budi dobrovolna, / bit ćeš u mom dvori prijata i voļna* Ju 1236–1237; 2. *diliše se od Egipta po riči Božjoj, ki je voļan jednomu vazeti, a drugomu dati, kakono koga je sve ća je gdi* Ju B469; AR XXI naprijed citirana značenja navodi pod *i*), gdje je osim jednog srpcrsl. primjera Marulićev

⁶³ U Rj. Ju pod 2. »odluka«: *...Shode glave ľudi / vrataru da zbudi ņega sad, rekoše, / koga čuti sudi* (tj. čije mišljenje) *vojvode dojdōše* 1735–1737.

prvi, a slijedi Kavanjinov i dva mlađa srp. i crnog., te pod *j*), gdje su samo rječničke potvrde Mikaljina, Vitezovićeve, Della Bellina i Vukova; Mikl. *voľbnъ* »spontaneus; voluntarius; liber, jus habens; sufficiens«)

vričišće ('kostrijet' – *Popove još zatim pleća svâ odiše / vričiščem tim ostrim...* Ju 446–447 i u B447: *Cilicij harvatski se zove vričišće, Pričaše postiti te riči slišeci / i žartja činiti, udiļe moleći, / vričišća noseći, po glavi luženi* 518–520; AR XXI s. v. *vrečište* navodi Stullijevu rječničku napomenu da je riječ iz glag. brev., uz potvrde od 16. do poč. 17. st., među kojima su prve Marulićeve, za kojim slijede *Proroci*, Š. Budinić, Ivan Trogiranić, Baraković, Mrnavić; Mikl. *vrētište* »cilicium; saccus«; RCH *vrētiče* i *vrēčiče* pod 2. »kostrijet, vrećevina« s brojnim hrvcrsl. primjerima)

zditi (pren. 'odjenuti', tj. 'staviti na sebe' – *Zatim vazda svitu udovne čistiñe / nosi na se zditu odkol umri muž ñe* Ju 2056–2057; AR XXII s. v. *zdjeti* ima znač. »nadjeti, sadjeti, složiti«, što odgovara navedenom srpcrsl. primjeru i onomu iz J. S. Reljkovića, ali ne i Marulićevu; Mikl. *szdēti* »componere«)

zemaļstvo ('zemlja, svijet' – *Trojstvo te jedino izabra božanstvo / prija nere ino stvori i zemaļstvo* Od zač. Is. 13–14; u AR XXII uz pogr. znač. »kopno« samo je navedeni Marulićev primjer; Mikl. *zembļstvo* »natura terrestris«)

zgrišanje ('griješenje' – *Karanje Božje to jest mañe / ner naše zgrišanje...* Ju 973–974; AR XXII s. v. *zgriješanje* ima samo Marulićevu i Hektorovićeve potvrde; Mikl. ima gl. *sōgrēšati*, ali gl. im. samo od svrš. gl.: *sōgrēšeniye* »peccatum« – usp. *sgrišati/zgrišati* pod 2.)⁶⁴

zločestje ('zloća' – *Kad se zgodit more zločestja naloga* Stum. K. 257; izostalo u Rj. PR; u AR XXII s. v. *zločešće* uz Stullijevu rječničku potvrdu, s napomenom da je riječ iz rus. rječnika, još je samo Marulićeva; Mikl. *zločbstije* »impietas«)

1. žartje ('žrtva paljenica', sv. *činiti žartja* 'prinositi žrtve' – *Svagdan se na ñ* (tj. na oltar) *misti na slavu tvoju tov / žartja, kono čisti grišnike od grihov* Ju 460–461, *Pričaše postiti te riči slišeci / i žartja činiti, udiļe moleći* 518–519, *ñemu, poni, pitje slavno hti'mo peti / tere žgati žartje, a zlobe odneti* 1629–1630; u AR XXIII s. v. 2. *žrće* osim navedenih Marulićevih primjera još su samo dva Zoranićeva; Mikl. *žrōtije* »sacrificium« i glag. *žrēti, žrq* »sacrificare; immolare« – usp. i *sžeženje* ovdje)

2. žartje ('žderanje, proždrljivost' – *Koliko je zlo žartje i opitje* Ju Uv., *...kino se tope u žartju mnogomu* 1431 i u B1431: *Govorenje protiv zalih u žartju i pitju*; AR XXIII s. v. 1. *žrće* s tumačenjem »nom. verb. od *žrti*, radña kojom tko žre, žere, ždere« uz Marulićeve primjere donosi još samo jedan Antuna Dalmatina; Mikl. nema imenice toga značenja, a kod homonimnoga glagola *žrēti, žrq* »deglutire« upućuje na srp. *žderati*, pa bi to mogao biti hrv. i srp. crsl.).

⁶⁴ Svrš. gl. *zgrišiti* i gl. im. *zgrišenje* (u AR XXII s. v. *zgriješiti, zgrešeñe*), premda dolaze i u Mikl., ne treba uzimati kao crsl. – to je redovna tvorba prema nesvrš. *grišiti* (*griješiti*).

4. Riječi koje u AR-u uopće nisu potvrđene ili ne u značenjima koja ima Marulić, premda mu je Marulić od početka bio izvor, npr.

izgonik (»prognanik« – samo Rj. Nasl. 1x; u AR IV nepotvrđeno; Mikl. *izgonьnikъ* »exul«)

kinutje (»mig, pomak« – samo Rj. Nasl. 1x; u AR IV nepotvrđeno, a od tri glagola *kinuti* nijedan ne odgovara značenju navedene gl. im.; Mikl. ima samo gl. *kynōti se* »nasci; adde« s primjerom o crvima koji se migolje)

neprijazan (»neprijateljski« – samo Rj. PR⁶⁵; AR VIII s. v. 3. *neprijazan* navodi znač. »nemio, neľubak; protivno: prijazan« s novijim potvrdama iz Zanottija i *Osvetnika* /bos. 19. st./; Mikl. s. v. *neprijazьnъ* navodi znač. »adversarii«, što odgovara Marulićevu)

oddaľati i **oddiľati** (»odugovlačiti« – *Otće sveti, / ne čin da oddaľaš tirat narod kleti* Tuž. gr. Jer. 72, *Ne htij već oddiľat* Mol. supr. Tur. 101; AR VIII s. v. *odaľati* i *odjeľati* nema tih znač.; Mikl. s. v. *otdaľati* »discedere«, s. v. *otdēľati* samo »separare«, ali s. v. *otdēľiti* i »avellere«)

okol (»krug«, iz toga znač. razvila su se ostala: »zemaljski krug, strana svijeta, područje«; »tabor, logor«; »kolo« i sl. – *Da se ... / ... / ne pronose dike / po mora, po rike, po zemľe okol vas* Ju 1938–1940, *Buduć se ti rodil ubog i nag i gol, / s nevoľom se podil na sega svita okol* Stum. K. 77–78; ...istočnoga okola jur šćitaše stranu /noć... Ju 729–730; Saki zgubiše se kad u Ćirov okol stupiv objiše se, opiše... Ju 1461–1462 i dr.; Rj. PR 4x, Rj. Nasl. 1x; AR VIII uopće nema potvrda za imenicu *okol*; Mikl. *okolъ*, m. »circulus«, iz čega se mogu protumačiti Marulićeva značenja)

potuženje (»tužaljka; tužba, žalba« – samo Rj. Nasl. 1x, s dva značenja za jednu potvrdu, od kojih je drugo potvrđeno u AR XI s. v. *potuženje* pod a) »tužba« s potvrdom iz Dubr. kancelarije; znač. »tužaljka« u AR-u nije potvrđeno; Mikl. »querela« sadrži oba značenja, ali uz uputu na *Mon. serb.*, koja se vjer. odnosi na isti primjer, što bi moglo značiti da je riječ hrversl.)

poznanje (»poznavanje, spoznaja« – samo Rj. Nasl. 2x; AR XI s. v. *poznanje* pod a. navodi znač. »znaće, poznavać«, dok znač. »spoznaja« nije potvrđeno, ali jest u Mikl. »cognitio«, pa ako je u pitanju to značenje, onda je to izravan Marulićev crsl.)

prit i **prita** (»prijetnja« – *Bog daj da bi ta prit němu na glavu pal* Ju 694, *...blažen Bog, ki ... / ...ruku upravi / na smart koga prita* (tj. na smrt onoga čija prijetnja vas svit u strah stavi 1652–1654; AR XI nema nijedne od tih riječi; Mikl. *prēta*, f. i *prēts*, m. »minae«, za što Mar. pod 2. navodi znač. »prijetnje, groźnje«)

rub (ruba?) (»odjeća« – *Ki su taki zubi, zlobe će nadvrići, / kako vethe rubi kripost će odvrići* Ju 1483–1484, *Zavapi i plave razdri o se rube / i brade pahľave sidine oskube* 1746–1747; iz ovih se dvaju primjera ne razabire rod jer su i stari i novi Amn imenica m. i ž. roda jednaki /st. *rubi* u rimi sa *zubi*, novi *rube* u rimi s *oskubel*; u Rj. Ju navode se s. v. *ruba* sa znač. »rublje, odjeća«; AR XIV s. v. 1. *rub* oba navedena Marulićeva primjera pogr. navodi pod a. sa znač. »komad platna,

⁶⁵ Nema u autoričinu ispisu.

marama ili veo kojim se nešto pokriva«, premda u Marulića dolazi i to značenje: *...rubom jih* (tj. oči) *zakriju da veće veselo / ja tebe ne viju* Svarh mu. Is. 103, ali s tim je značenjem riječ sveslavizam; Mikl. nema *rqba*, nego samo *rqbъ*, m. »pannus; vestis«; a AR XIV s. v. *ruba* donosi samo srpcrsl. primjere iz 13. st. i novije srp. i herc. iz 19. st.)⁶⁶

sviditi (se) ('poznavati sebe, biti svjestan svojih djela' – *Mnozi raskladaju družih, a ne vide / ča sami zgrišaju, jere se ne svide* Stum. K. 17–18; Rj. Nasl. za *sviditi* navodi znač. »uvidjeti«; AR XVII s. v. *svjedjeti* ima samo znač. 'saznati, znati' s potvrđama iz Daničićeva rječnika, srpcrsl. izvora i isprava Dubr. kancelarije u dopisivanju sa srp. velikodostojnicima, te jednom Pergošićevom; Mikl. *svěděti* »conscium esse; noscere«; Damj. »biti svjestan, znati, razumjeti«)

ždrib (»rod, stališ, vrsta« – samo Rj. Nasl. 1x; AR XXIII s. v. 1. *ždrijeb*, m. i 2. *ždrijeb*, f. nema navedenoga znač.; Mikl. *ždrěbij* »sors«, za što Mar. pod 7. navodi znač. »soj, rod, stanje, stališ« i pod 8. »vrsta, spol, rod...«).

5. Riječi što u AR-u dolaze uglavnom kao rijetki i slabo potvrđeni crkvenoslavizmi, ali bez Marulićevih potvrda⁶⁷:

dijati ('činiti' – za potvrde iz Ju i Su v. odjeljak 4. 2.; AR II s. v. *djejati* donosi potvrde samo iz nekoliko srp. srednjovj. izvora)

dostojanje (»dostojavanje, milost« – samo Rj. Nasl. 2x; u AR II s. v. *dostojanie* za navedeno znač. /lat. *dignatio*/ jedina je potvrda iz *Bernardinova lekcionara*; Mikl. s. v. *dostojanije* nema toga značenja, ali ima pridj. *dostojanъ* i *dostojnъ* »dignus«)

grihovati (»griješiti« – samo Rj. Nasl. 1x, izravno iz crsl. *grěhovati*; AR III s. v. *grehovati* upućuje na Mikl., a osim Stullijeve rječničke potvrde još je samo jedna iz Kavanjina)

ľubva ('ľjubav' /uz ľubav/ – *ľubav ľubvom platit, ľubvom i gardinu* Ju 1954, *Nere ľubve ogań vrući* Slav. 145 /uz ľubav 5x u istoj pjesmi/, Rj. Nasl. 14x; AR VI od rječničkih potvrda donosi Daničićevu i Stullijevu, uz napomenu da je riječ iz brevijara /obično se kaže glag./; ostale su potvrde iz glag. izvora, Š. Budinića, koji je pod izrazitim crsl. utjecajem, te iz Lucića i Zoranića, uz jednu mlađu srp.)

naskakanje (»napadaj, napadanje, navala« – samo Rj. Nasl. 1x; AR VII uz natuknicu *naskakanje* navodi »nom. verb. od *naskakati*«, s potvrđama iz Stullijeve rječnika i dubr. pisca 18. st. Rose; gl. *naskakati* ima odgovarajuće znač. pod a. b) »napadati, nasrtati« s potvrđama iz Stullijeva i Daničićeva rječnika i knjiž. potvrđama 16.–18. st.; Mikl. *naskakanije* »impetus«, *naskakati* »insilire, exsilire«)

⁶⁶ Vjerojatno je Marulićeva tvorenica *rubo*, koje nema ni u Mikl. ni u AR-u; Rj Ju navodi znač. »rub«, ali prije će biti 'odjeća': *Kada mi vas njih zbor obratimo pod mač, / zadit će naš kosor i tebe u rubo tač* Ju 663–664.

⁶⁷ Ovdje navodimo i potvrde iz *Naslidovanja*, koje i nisu mogle ući u AR.

nemoženje («nemogućnost» – samo Rj. Nasl. 1x; AR VII uz Daničićevu rječničku potvrdu donosi i Stullijevu, uz napomenu da je riječ iz glag. brev., jednu iz Dubr. kancelarije 15. st., glag. *Naručnika* i *Korizmenjaka*, te Divkovića; Mikl. uz *nemoženije* navodi znač. »debilitas«, što nije isto)

nevidin («neviden, nevidljiv» – samo Rj. Nasl. prid. 3x, pril. *nevidino* »nevidljivo« 1x; u AR VIII s. v. *nevidin* »koji se ne vidi, koji se ne može vidjeti« izričito se kaže da je iz crsl. jezika; nema rječničkih potvrda, a od ostalih nekoliko je iz glag. izvora 16. st. i jedna splitskoga pisca Albertija s poč. 17. st.; Mikl. ima pridj. *nevidimō* i *nevidomō*⁶⁸ »invisibilis; informis« i pril. *nevidimě* »invisibiliter«; naš pril. nije izravni crsl., nego izv. od pridjeva *nevidin*)

obil ('obilje' – ...*ne budi lakom / i potradi obil kad je tribi svakom* Stum. K. 454–455; AR VIII s. v. 1. *obil* f. navodi Stullijevu rječničku potvrdu uz napomenu da je riječ. iz glag. brev. te dvije znatno mlađe Kavanjinove; navedeni Marulićev primjer smješta pod 2. *obil* adj.; Mikl. *obilb* f. »abundantia« – usp. i *obilo* pod 2.)

pečaljenje («zabrinutost» – samo Rj. Nasl. 1x; AR IX s. v. *pečaljenje* navodi Stullijevu rječničku potvrdu uz napomenu da je riječ iz glag. brev.; navedeno je znač. pod *b*) s jednom potvrdom iz Dubr. kancelarije 15. st., uz još dvije iz 17. i 18. st.; Mikl. ima gl. *pečaliti*, ali gl. im. samo prema gl. *pečalovati*: *pečalovanje* »tristitia«)

počitanje ('kazivanje' – *Vraća na počitanje historije govorenja* Ju B1499; Rj. Nasl. donosi znač. »rasprava, raspravljanje; kazivanje, nabrajanje; kazalo, popis« 3x; u AR X s. v. *počitanje* za znač. 'kazivanje' Kožičićeva je potvrda navedena pod *c*), premda se pogr. upućuje na *počitati* pod *c*. umj. pod *d*.; nema ostalih značenja navedenih u Rj. Nasl., niti ima Marulićevih potvrda; Mikl. s. v. *počitanije* »lectio; honor« – usp. *počitati* pod 1.)

podjamstvo («podmetanje» – samo Rj. Nasl. 1x; AR X navodi znač. »licemjerje, prijevara, zasjeda«; od rječničkih potvrda donosi Mikaljinu i Stullijevu /uz napomenu da je riječ iz glag. brev. /; potvrde su samo hrvatske od *Bernardinova lektionara* preko izdanja senjske glag. tiskare do pisaca 16.–18. st.; ne dolazi u stsl. rječnicima Mikl. i Damj., pa mora da je hrvcrsl. /uz cijelu porodicu izvedenica/)

porabiti («porobiti, podvrgnuti» – samo Rj. Nasl. uz gl. im. *porabljenje* »ropstvo, robovanje, služenje«, oboje po 1x; u AR X za glagol su potvrde iz hrv. isprave 15. st., Kožičića i Lucića, a za gl. im. samo jedna iz Kožičića; trajni gl. *porablivati* sa znač. »podvrgavati koga ili što pod svoju vlast, za svoju službu, na rabotu« pod *b*) potvrđen je iz glag. *Transita* i Š. Budinića; Mikl. »subigere« i gl. im. »servitus«)

⁶⁸ Marulićev pril. *nevidom*, za koji Rj. Ju navodi znač. »netragom« (*Mnozi / sabjeni praćami legoše u prahu, / nevidom svijahu. Nigdar toke sile / u toliku strahu, ja mñu, nisu bile* Ju 1781–1782) nije iz crsl., nego izv. imenice *nevid*; u AR VIII s. v. *nevid* pod *b*. »adv. *nevidom* (upravo instrum. sing. kao *kradom*, *širo*m, *poredom*)« navedeni se primjer nalazi pod *c*. uz napomenu da se ne razabire značenje.

prijatje (»primanje na se, preuzimanje« – samo Rj. Nasl. 9x; u AR XI s. v. *prijeće* navodi se kao »nom. verb. od *prijeti*«; riječ dolazi u nekoliko hrv. rječnika i po tome ne bi morala biti crsl., ali ostale su potvrde iz izvora crsl. jezično obilježenih: srpcrsl. 13. st., glag. *Naručnik* i *Katekizam*, Budinić, Bandulavić i nekoliko mlađih pisaca; Mikl. *prijetje* »receptio; accipere; passio«)

priložiti (»usporediti« – samo Rj. Nasl. 1x; u AR XII navedeno se znač. nalazi pod 2. a) »porediti, isporođivati« s jednom potvrdom iz glag. izvora 15. st. i jednom splitskoga pisca Radovića iz 17. st.; među značenjima što ih navodi Damj. ima i »uspoređivati«, pa bi to mogao biti hrvcrsl.)

prognanje (»progonstvo« – samo Rj. Nasl. 1x; AR XII s. v. *progañe* donosi potvrde iz Vrančićeva, Mikaljina, Della Bellina i Daničićeva rječnika, te iz srpcrsl. izvora, *Bernardinova lekcionara*, *Postile*, *Kožičića*, *Kašića* i mlađih Banovca i Dalla Coste iz 18. st.; Mikl. *prognanje* »persecutio«)

prosijati (»prosvijetliti« – samo Rj. Nasl. 1x; čini se da je navedeno znač. preneseno, što u AR XII s. v. 1. *prosijati* nije potvrđeno; tamo se navodi znač. »prosijati, prosinuti, sinuti«, a malobrojne potvrde pokazuju da se radi o crkvenoslavizmu: srpcrsl. 15.–16. st., a od hrvatskih *Ranjinin lekcionar*, *Proroci*, *Kožičić*, *Dalla Costa*; Mikl. »illucescere; effulgere«; Damj. »zasjati«)

segasvitni ('koji se odnosi na ovaj svijet' – *Slava segasvitna* Ju B27; Rj. Nasl. *sega(j)svitni* upućuje na *sajsvitni* 25x, ali tamo su svi potvrđeni oblici tvoreni s prvim dijelom *sega(j)*-, a natuknički Njd m. r. nije potvrđen; u AR XIV s. v. *segasvjetni* potvrde su 15.–18. st., ali nema Marulićeva primjera)

smišljenje (»utvaranje, zamišljanje; razmatranje« – samo Rj. Nasl. 3x pored *smišljanje* 1x; u AR XV s. v. *smišleñe* potvrde su iz Della Bellina i Daničićeva rječnika, te po jedna iz srp. srednjovj. isprave 13. st. i glag. *Korizmenjaka* s poč. 16. st., te nekoliko mlađih iz 17.–18. st.; Mikl. *somyšlenije* »cogitatio«)

svajenje (»tužba, optužba, osvada« – samo Rj. Nasl. 1x; AR XVII s. v. *svadeñe* od slav. jezika navodi stsl. i rus., od rječnika Stullijev, te jednu potvrdu iz apokrifa 16. st. /ne razabire se je li hrv. ili srp./; Mikl. *svaždenije* »rixa«, *svaždati* »calumniari; incitare«)

umartje (»umiranje, umrće, smrt« – samo Rj. Nasl. 6x; AR XIX s. v. *umrće* donosi Vitezovićeve, Stullijevu i Daničićevu rječničku potvrdu, srpcrsl. 13.–16. st., a od hrvatskih samo *Kožičića* i nekoliko iz 17.–18. st.; Mikl. *umrtije* »mors«)

veličan (»velik, veličanstven, veličajan« – samo Rj. Nasl. 1x; u AR XX osim iz glag. *Rogovskih regula* oko g. 1400. potvrde su iz rječnika 18.–19. st. i nekoliko književnih 17.–18. st.;⁶⁹ Mikl. *veliĉbno* adv. »magnifice« i *veliĉbnost* f. »magnificentia«)

⁶⁹ Potvrda koju AR donosi iz »Starina« 1 kao »Zakon primanja u bratovštinu, XV. v.« nije pouzdana. Radi se zapravo o *Redu i zakonu* iz 1345., a u originalu je na tome mjestu pridjev *viĉni*, koji bolje odgovara kontekstu.

Ovo, dakako, nije popis svih crkvenoslavenskih leksema što su zastupljeni u Marulićevim hrvatskim djelima, a možda ni sve ovdje navedene riječi, strogo gledano, ne bi trebalo uvrstiti među crkvenoslavizme. Čitav Marulićev leksik trebalo bi pažljivo promotriti i s obzirom na to u kojoj su mjeri neki praslavizmi i slavizmi ili neke mlađe knjiške riječi u njegov opus ipak ušle kao crkvenoslavizmi. Takav je primjerice za Marulića karakterističan prilog *poni* ('dakle' – < *poně*), za koji se u AR X s. v. *poñe* kaže da je »tamna postaña«, a dolazi u stsl., bug., stčeš. i srpslov., te u »starom čakavskom narječju«, što se zaključuje po potvrđama od *Bernardinova lekcionara* preko Marulića, Hektorovića i Pelegrinovića do Š. Budinića i Michelangela iz 17. st., ali bez glag. izvora. Ovdje treba spomenuti i riječ *prug* ('skakavac'), za koju se u AR XII s. v. *I. prug* pod *b.* kaže da dolazi u stsl., ruscrsl., polj. i crkvenoukr., a u nas od 16. stoljeća, s najstarijom potvrdom iz Marulića. Josip Hamm⁷⁰ riječ navodi iz starijeg sloja glagoljičkih misala i brevijara u istom kontekstu kao u Marulića (iz II. knjige *Staroga zavjeta*, kada Bog kažnjava Egipćane skakavcima jer nisu htjeli pustiti Židove iz Egipta). Možda se ovamo može ubrojiti i riječ *jedinac* u znač. »osamljenik« (Rj. Nasl. 1x). U Mikl. *jedinьcъ* ima znač. »aper«, tj. 'divlji vepar', koje AR IV navodi i za strus., povezujući to s tal. i fr.; kaže se da je riječ vjer. prasl.; naše se značenje navodi pod *I. b.* »koji je osamljen i ostavljen od drugih« s primjerom 16. stiha 24. psalma iz Kašićeva *Rituala: Jere sam jedinac i ubog ja* i vrlo sličnim primjerom iz Vitaljićeva *Istumačenja pisni Davidovih*. Gotovo identično kao u Kašića taj psalamski stih glasi već u *Vatikanskom hrvatskom molitveniku* (Dubrovnik, oko 1400.), koji je sastavljen na temelju crsl. predložaka: *Pomiluj me jere sam jedinac i ubog sam ja*. Vjerojatno je u nekom sličnom kontekstu upotrijebljen i Marulićev primjer iz *Naslidovanja*, pa bi riječ u navedenom značenju mogla pripadati krugu hrvatskih crkvenoslavizama.

Ima u Marulića i nekih knjiških riječi za koje nema pokazatelja da su u hrvatsku književnost ušle kao crkvenoslavizmi, premda neke od njih to sigurno jesu, a druge su najvjerojatnije nastale pod crkvenoslavenskim utjecajem, bilo leksičkim, bilo tvorbenim. U AR-u su potvrđene samo iz mlađih latiničkih izvora, od 16. st. dalje. Takvi su primjerice od Marulićevih leksema:

bogoľuban (»pobožan« – samo Rj. Nasl. prid. 35x i pril. *bogoľubno* »pobožno« 9x; AR I s. v. *bogoľuban* »dei amans, pius, religiosus« od rječničkih potvrda ima Mikaljinu, Della Bellinu, Stullijevu, a od ostalih najstarija je srpcrsl. iz 13. st.; hrvatske su, bez glag. izvora, od Zoranića i *Libra* do kraja 18. st.; Mikl. *bogoľubьnъ* »dei amans; domino gratus«)

bogoľubstvo ('pobožnost' – *Slavić ovi duša da je, / razumijte, puna ka je / bogoľubstva, s Bogom sva je / kad ga bude misliti Slav.* 61–64, Rj. Nasl. 38x; u AR I s. v. *bogoľupstvo* osim srpcrsl. najstarije su potvrde tek od 16. st. i nema Marulićeve; Mikl. *bogoľubьstvo* »dei amor«; RCH »bogoľjublje, pobožnost«)

⁷⁰ Nav. dj. u bilj. 1.

moćstvo ('sila, snaga, moć' – *Na svit ni človika, ni se najti može / moćstva tolika, koga smart ne smože* Dob. n. 459–460, *Svaršeno moćstvo u mišcu svū sagna, / a sardac oholstvo dostojno razagna* Od uzv. Gosp. 109–110, Rj. Nasl. 1x; u AR VI kaže se da je knjiška riječ, potvrđena od II. pol. 16. st., uz Stullijevu rječničku napomenu da je iz ruskog; nema potvrda iz glag. izvora, pa je slijedom toga ona u Marulića vjerojatno izravan crkvenoslavizam; Mikl. *moq̄t̄stvo* i *moq̄št̄stvo* »potentia«)

naskakanje (»napadaj, napadanje, navala« – samo Rj. Nasl. 1x; AR VII s. v. *naskakañe* ima Stullijevu rječničku potvrdu, uz napomenu da je riječ iz Gundulića, te Rosinu; Mikl. *naskakanije* »impetus«)

nepodobstvo ('zloća, opačina' – *...vze ñemu popovstvo / jer ne poja stropa na ñjih nepodobstvo* Ju 1452; u AR VII s. v. *nepodopstvo* pod f) Marulićeva je potvrda najstarija; za druga značenja najstarija je potvrda iz Vrančićeva rječnika; riječ nije izravno preuzeta iz crsl., nego napravljena po crsl. tvorbenom uzorku, jer Mikl. uz *nepodobstvo* navodi znač. »immoderantia«, a to nije isto)

otajstvo (1. 'tajna'; 2. 'razumom nedokučiva tajna kršćanske vjere' – 1. *Al ona koj odkriv otajstva istinu* (tj. Samson Dalili) / *i u krilo se uviv izgubi jačinu...* Ju 1140–1141; 2. u rječnicima u SDMM u znač. »otajstvo, tajna« Rj. PR i DDT po 1x, Rj. Nasl. 15x; AR IX donosi potvrde od poč. 16. st., od *Ranjinina lekcionara* i *Libra*, ali nema Marulićevih; riječ dolazi već u *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* iz sredine 15. st.; Mikl. ima samo pril. *otaj* i pridj. *otajñ*)

parvorojenje ('prvorodstvo' – *Ezav za zdilu leće proda prav parvorojenja svoga bratu Jakobu* Ju B1444; AR XII s. v. *prvorođeñe* navodi kajk. i dubr. rječničke potvrde, *Bernardinov lekcionar*, Marulića i tri mlađa pisca; u Mikl. samo pridj. *pr̄vorožden̄* »primo natus«)

pogoniti (»rivati, tjerati, odgoniti, odvoditi« – samo Rj. Nasl. 1x; AR X pod a. »gnati, goniti« navodi srp., crnog. i bos. potvrde 17.–19. st.; Mikl. »persequi; sequi; pellere; incitare«, Damj. »goniti«, pa je primjer iz Nasl. očito Marulićev izravni crkvenoslavizam)

prehitro ('vrlo vješto' – *...od zlatih plas / sjati se (ja, tj. 'stade') na bedrih prehitro kovan pas* Ju 1102–1103; u AR XI s. v. *prehitar* pod b) potvrde su iz Menčetića, Dž. Držića i Marulića; može biti izv. od *hitar* u znač. 'vješt', a ne izravno preuzet crsl., premda ga Mikl. ima: *pr̄hytr̄* »valde callidus« – usp. *hitar* pod 2.)

prilubodivstvo ('preljub' – *prilubodivstva smrad ženskar ti obhita* Karst. pi. Is. 45; AR XI s. v. *prelubodivstvo* navodi Mikaljinu rječničku potvrdu, *Bernardinov lekcionar* i pisce od 17. st.; Mikl. *pr̄lubod̄jstvo* »adulterium; libido«)

studiti (»studjeti, hladnjeti, mrznuti« – samo Rj. Nasl. 1x; AR XVI s. v. *studjeti* ima samo nekoliko mlađih potvrda; prema Mikl. »refrigerare« mogao bi to biti izravan Marulićev crsl.)

usilovanje (1. »žestina, silovitost, sila«; 2. »zloća, opačina« – samo Rj. Nasl. s navedenim značenjima s. v. *usilovanje*¹ i *usilovanje*²; AR XIX s. v. *usilovañe* navodi znač. »silovañe, nastojañe; nasiļe« uz rječničke i književne potvrde 17.–18.

st.; Mikl. *usilovanije* »vis«; drugo znač. iz Rj. Nasl. nije potvrđeno ni u AR-u ni u Mikl.)

usiostvo (»muka, tegoba, nevolja« – samo Rj. Nasl.⁷¹ 2x; AR XIX s. v. *usilstvo* uz znač. »sila, nasiļe« donosi samo dvije mlađe potvrde: Mrnavićevu i Kavajnovu; navedeno znač. iz Rj. Nasl. ima oslonac u Mikl. *usilbstvo* »labor«)

uzdvignutje (»uzdignuće, uzdizanje« – samo Rj. Nasl. 1x; AR XX s. v. *uzdignuće* ima brojne mlađe potvrde; prema Mikl. *vъzdvignŭtije* »exstructio« u Marulića bi mogao biti izravan crsl.)

zatajanje (»zatajenje, odricanje« – samo Rj. Nasl. 2x; AR XXII donosi rječničke i književne potvrde 16.–18. st.; u Mikl. samo gl. *zatajati* »occultare«, što Mar. pod 1. tumači »sakriti, skrivati, tajiti, ne odavati«, a pod 2. »prešutjeti«)

zatvorenje (»zatvorenost« u sv. *zakon zatvorenja* »samostanska stega, klauzura« – samo Rj. Nasl. 1x; u AR XXII s. v. *zatvorenie* sa znač. »radnja kojom je tko što zatvorio, kojom je što zatvoreno« rječničke su potvrde iz Mikalje, Della Belle, Belostenca, Jambrešića, Stullija, jedna je iz bos. pisca Radnića iz 17. st., te dvije iz stručnih knjiga 19. st.; Mikl. *zatvorjenije* »inclusio«)

zloglasan (»klevetnički, ogovarački« – samo Rj. Nasl. 2x; AR XXII pod *a.* ima znač. »onaj koji je na zlu glasu; zao, ružan, mrzak«, a to nije isto što navodi Rj. Nasl.; rječničke su potvrde Della Bellina i Stullijeva, a književne 17.–19. st.; pod *b.* navodi se znač. »neskladan u glasu« /uz Stullijevu napomenu da je riječ iz glag. brev./, a to je isto što Mikl. *zloglasъnъ* »malum voce habens«)⁷² i dr.

4. 2. Leksičke posebnosti

Među Marulićevim crkvenoslavizmima poseban status ima – usudujem se reći – pokazna zamjenica *saj* (znač. 'ovaj', rjeđe 'taj'). Naime, može se postaviti pitanje je li to uopće crkvenoslavizam. To je zapravo praslavizam, u živim jezicima, pa tako i u suvremenom hrvatskom, očuvan tek u tragovima, ali u hrvatskoj književnosti obilno zastupljen od srednjovjekovlja do u 19. stoljeće. U AR XIV navodi se: »U starije vrijeme imali su tu zamjenicu svi naši govori. Prvo su je počeli gubiti štokavci u istočnijim krajevima, a onda postepeno i drugi; između štokavaca zadržali su je najduže, čini se, Dubrovčani, koji su je govorili još u XVIII v. Danas se nalazi u čakavaca i kajkavaca u stalnim izrazima, koji označuju vrijeme.« Izjava da su tu zamjenicu »imali svi naši govori« i da su je Dubrovčani »govorili još u XVIII v.« potekla je iz uvjerenja starije naše filologije, koja je identificirala jezik knjiženoga djela s govorom kraja gdje je ono nastalo. Danas znamo da je govor

⁷¹ Zbog *l > o* na kraju sloga možda je iz mlađega, *Londonskog rukopisa*.

⁷² Rj. PR i DDT imaju i glagol *zloglasati* »klevetati, ogovarati« iz istoga značenjskoga kruga, s time da je u Rj. PR pogrešno uspostavljena natuknica (*zloglašati* prema imperf. *zloglašahu*); AR XXII ima samo *zloglasiti* »ozloglasivati, klevetati, opadati, osvađati, ocrnivati«, a Mikl. gl. im. *zloglasovanije* »convivium lascivum«, što je posve drugo).

određenoga kraja jedno, a jezik književnosti drugo. I da je jezik hrvatske književnosti gotovo uvijek i svugdje nasljedovao i dostignuća crkvenoslavenske tradicije. Prema tome, upotreba u književnosti nije izravan dokaz za »govor« u prošlosti. Pojedini izrazi u dijalektima mogu biti ostatak praslavenskoga nasljeđa, ali zastupljenost u književnosti ipak je nešto drugo. I dalje u AR-u (pod *b.*): »Zamjenica *saj, sa, si* ... odgovara značenju zamjenice *ovaj* i upotrebljava se uporedo s *ñome* u istim položajima sve do XVIII v., iako ne u istoj mjeri. Od toga vijeka počela se upotreba zamjenice *saj* ograničavati na pojedine riječi.« Zašto ne »u istoj mjeri« s *ovaj*? Očito zato što je zamjenica *saj* u jeziku književnosti imala drukčiji status, a taj je status, kao i za mnogobrojne druge knjiške riječi, logično potražiti među crkvenoslavizmima. AR XIV u odjeljku *a.* donosi popis svih potvrđenih oblika navedene zamjenice s izvorima u kojima dolaze, a ti su izvori brojni, i hrvatski i srpski. Odjeljak *b.*, gdje se obrađuje »značenje i upotreba«, daje zanimljiviju sliku. Tako uz imenice koje označuju čovjeka i dijelove njegova tijela nakon nekoliko srp. srednjovj. pisaca i isprava prva je potvrda Marulićeva (*sega zločinca*), a za njim slijedi nekoliko dubr. potvrda i Mrnavić; uz imenice što označavaju neki predmet ili nešto napisano nakon srp. izvora slijede dubr. isprave, izdanja senjske glag. tiskare, ltč. lekcionari, Marulić, Baraković, Budinić, nekoliko Dubrovčana, Mrnavić. Slično i uz imenice koje označavaju što veliko u prostoru, te one koje znače govor, što preneseno ili apstraktno: srp., bos. i dubr. isprave, pa Marulić i najčešće Dubrovčani. Uz imenice *svijet / mir* potvrde su iz hrv. i nekih bos. isprava 14.–15. st., ltč. lekcionara, glag. izvora, slijedi Marulić i iza njega ugl. Dubrovčani. Nema srpskih potvrda (slučajno?). Uz imenice koje označavaju vrijeme uz nekoliko čak. i dubr. književnih potvrda prvi se put navode i dva rječnika: Mikaljin i Belostenčev (u oba: *sega jutra*), zatim Vramčeva kajk. *Kronika (sega vremena, Do se dobe)* te nekoliko folklornih i dijalekatskih potvrda, što se može povezati s naprijed citiranim »Danas se nalazi u čakavaca i kajkavaca u stalnim izrazima, koji označuju vrijeme«. Iz navedenoga izlazi da je tipična hrv. književna (književnojezična) upotreba zamjenice *saj* u vezi sa sinonimima *svijet / mir* (domaće / crsl.), a vjerojatno naslijeđena praslavenska ona uz imenice što označuju vrijeme. U ostalim slučajevima Marulić se izravno nadovezuje na izvore crsl. jezičnih obilježja i čini se da je upravo on umnogome poticaj nasljedovanja drugim piscima, prvenstveno Dubrovčanima.

U skladu s navedenim, u najstarijim hrvatskim latiničkim spomenicima kojima se autorica ovoga priloga dosad bavila zamjenica *saj* dolazi najčešće u sintagmi *saj svit/svet/svijet/mir* kao opozit *onomu* (tj. zagrobnomu) svijetu i znatno rjeđe na nekim drugim sadržajno istaknutim mjestima. Tako primjerice u *Redu i zakonu* iz 1345.: *Spasitelj segaj mira*; u najstarijem hrvatskom molitveniku, poznatom pod nazivom *Vatikanski hrvatski molitvenik*, iz vremena oko 1400. godine, koji je dubrovačka prerada čakavsko-crkvenoslavenskih predložaka, dolazi u navedenoj sintagmi u molitvenoj antifoni: *koji od segaj svijeta priminuše*, pa onda u *sem suznom dolu*, što je metaforički adekvat *semu miru*, te u tekstu iz *Lukina evanđelja* o navještenju: *Saj bude velik i Sin Višnjega nazove se; Sej, počneš u utrobi i porodiš sina; Kako bude sej jere muža ne poznam?*, te u pripadnim antifonama: *Sej, Djeva*

počnet... , Sej, Marija rodi nam Spasitelja i sl. (gotovo identično i u ostalim dubr. molitvenicima 15. i poč. 16. st.); u čakavskoj pripovjednoj prozi *Žića svetih otaca*, s predloškom iz 14. stoljeća, osim potvrda za sintagmu *saj svit/svet* u različitim padežnim oblicima još samo: *kako sam prvo sega bil, ljudi sega mesta*. Tako je uglavnom i u pučkoj bratovštinskoj pobožnoj poeziji (u ltč. i glag. zapisima). A Marulić toj zamjenici daje vrlo široku upotrebu. Ima on i *saj svit, na saj svit, segaj svita slavu, svita sega, na sem svitu, u saj suzni dolac*, ali *saj* dolazi i uz mnoge druge imenice, npr. *život saj, u žardin saj, si čas, raspa sega, vika sega, sega zločinca, puku semu, u sem dvoru, u grobu sem, sej zlo, istine se, zemlje se, nauke sej, su čašu, su daržavu, u noć, rič su, suj besidu, rabu suj, suj toplinu, simi besidami, pisma saj, saj spovidenja, sih dan svetih korizmenih, sih dil, se zledi* i dr. (prema podacima u rječnicima uz SDMM u Ju 20x, u PR 28x, u DDT 5x, u Nasl. čak 63x). U hrvatskoj književnosti taj crkvenoslavizam kao da je u punoj mjeri zaživio tek nakon srednjovjekovlja. Možda potaknut Marulićevim uzorom?

Nije sasvim jasan status Marulićevih prijedloga *dil/diļa* i *dil* ('zbog'). Jesu li to čakavski ikavski crkvenoslavizmi (Mikl. *dělja* = *děļa*) ili praslavizmi? Naime, u AR II, gdje se obrađuju pod 2. *dijel, dijeļ i dijeļa*, nema hrvatskih glag. potvrda. Samo se kod *dijeļa* navodi srp. srednjovj. potvrda iz 13. st. u crsl. liku *dělja*, dok se iz Stullijeva rječnika navodi napomena da je riječ iz ruskog. Kod 2. *dijel* kaže se da je riječ praslavenska i predslavenska, stariji oblik da je *dijeļa* i okrnjeno *dijeļ*, i da su potvrde samo za lik *dil*. Od rječnika potvrde su iz Della Belle i Stullija, a od književnih iz Marulića, Menčetića, Lucića, Dimitrovića, Nalješkovića, M. Držića, Čubranovića, Lukarevića, D. Ranjine, Zlatarića i Barakovića. Zanimljivo je da je u svih Dubrovčana potvrđen samo ikavski oblik, koji Rešetar ne spominje u svojim obradama jezika lekcionarâ i najstarije dubrovačke proze, a ne dolazi ni u dubrovačkim molitvenicima 15.–16. st. U *Vatikanskom hrvatskom molitveniku* (oko 1400.) dolazi lik *dļa*. S. v. *dijeļ* potvrde su samo iz Marulića i Menčetića, u obojice u liku *dil*, a s. v. *dijeļa* osim već navedenoga potvrde su iz Marulića, Menčetića i Dž. Držića, opet u sve trojice u liku *diļa*. Prema tome, mora je da je za *diļa/diļ* Marulić posegnuo za nekim hrv. crkvenoslavenskim, vjerojatno već ikaviziranim izvorom, dok su dubrovački petrarkisti ikavski oblik riječi vjerojatno usvojili na leksičkoj razini. Nije jasno zašto je (i da li je) od *dil* postalo *dil* (v. i odjeljak 4. 1. pod 3.).

Ima u Marulića homonimnih parova, u kojima jedan član jest, a drugi nije crkvenoslavizam. Npr. u paru 1. *čtiti/štiti* ('čitati') i 2. *čtiti/štiti* ('slaviti, štovati') crkvenoslavizam je drugi član para (u AR XVII s. v. 1. *štiti* i 2. *štiti*, pri čemu AR za prvi donosi obilje primjera iz hrv. književnosti od 15. st. nadalje, među kojima nema mnogo glag. izvora, pa riječ radije uzimamo kao hrvatski arhaizam, a za drugi donosi samo dvije Marulićeve potvrde uz srp. Popovićev rječnik s kraja 19. st.). Posebno napominjem da Marulićevim leksičkim izborom držim inačicu *čtiti*, dok je *štiti* pravopisna realizacija prepisivača njegovih djela, koji povremeno pravopisno registriraju promjenu sekundarnoga skupa *čt* > *št* (v. odjeljak o

pravopisu). Drugi je takav par **1. viditi** (< *vidēti*) ‘spoznati osjetom vida, očima’ (s prezentom *viju/vidim, vidiš, vidi, vidimo, vidite, vide*) i **2. viditi** ‘znati’ (< *vedēti*), pri čemu je samo drugi crkvenoslavizam, koji djelomično čuva svoju crsl. prezentsku paradigmu, te često dolazi u amplifikaciji sa sinonimom *znati*. Npr. *To bit ne more, vim* Ju 883, *Varžen bo sam po tlo; kad ću se ustat, ne vim* Tuž. gr. Jer. 20, *a sad se hranim tim, pojuć i svireći, / kako znam i vim, po selih hodeći* Panuc. 71–72; *Kako ti viš i znaš skaži tvoje čudje* Ju 781, *...ne likari onih kihno ne znaš ni viš* Stum. K. 443, *jer, majko, dobro viš da na to htih priti* Svarh mu. Is. 99, *ti nas pomagati dostojaj kako viš* Od uzv. Gosp.147, *da mož’ ča znaš i viš, ukaži sad u mni* Tuž. gr. Jer. 44; *to želi duša ma, ti znaš to i Bog vi* Od uzv. Gosp. 88, *jere ne pomisle da Bog svaka vi / ...ništar mu otaj ni* Dobri n. 683–684; *jere dobro ovoj vim / da človiku vele udi / ne ponavlāt ča mu prudi* Spov. kol. 26–28; *kad će bit, ne viste, vaš napokoñi dan* Gov. du. osuj. 58, *jer je zakon, kako viste, / opatici da spoviste / misli, riči tere dila* Spov. kol. 37–39. U AR XX navode se oba glagola pod jednom natuknicom *vidjeti* uz obrazloženje da je često teško razlikovati značenja; oblici *vim, viš...*, koji pripadaju glagolu *vidjeti* ‘znati’, nazivaju se »sazetima«, što je u rječnicima u SDMM rezultiralo ishitrenom natuknicom *viti*.

Glagol **čuti** sa svojim razvedenim značenjima u rječnicima (i u Mikl., i u AR-u i u rječnicima u SDMM) ima jednu natuknicu. Međutim, bez obzira na etimološku srodnost tih značenja, čini se da bi ih u Marulića ipak trebalo natuknički razdvojiti. Jedno je *čuti* (pf. i impf.) ‘osjetom sluha raspoznati/raspoznavati zvukove’, što je naš domaći praslavizam. Drugo je *čuti* pf. ‘osjetiti, oćutjeti’ (*Lakezis trudi ñe tad ču u predenju* Ju 2059) i *čuti se* impf. ‘osjećati se’ (sa zanimljivim primjerom iz *Spovidi koludruc: Sestrice, čuju, čuju, / da ovo ti se nič zlo čuju* 250–251 ili: *svi okrivite me, kriv vam se ne čujem* Svarh mu. Is. 448), te *čuti (se)* impf. ‘čuvati (se)’, potvrđen samo u 2. licu jednine imperativa: *Čuj se lažnih čudi* Su 668, *protivščine se čuj* Stum. K. 493, *Čuj se prihļena človika* 513, *čuj se, ne prihini* Dobri n. 208, *da se ne privariš, čuj se* 423, *Čuj da vas ne jame ovdi napast nika* Svarh mu. Is. 417. Dakle, natuknice bi imale izgledati ovako:

1. *čuti* pf. i impf. ‘osjetom sluha raspoznati/raspoznavati zvukove’

2. *čuti* pf. ‘osjetiti, oćutjeti’

čuti se impf. ‘osjećati se’

čuti (se) impf. ‘čuvati (se)’,

pri čemu je barem *čuti se* impf. ‘osjećati se’ crkvenoslavizam (v. AR II s. v. *čuti* pod 9. b. b)).

Djelomičan su par **diti** (< *dēti* ‘kazati, reći’) i **dijati** (< *dējati* ‘činiti’), koji se izvode iz istoga korijena, a Mikl. za *dēti* i *dējati* uz neka podudarna značenja navodi i istu paradigmu: *dějō, dėješi...* U Marulića se morfološki podudaraju u 3mn prez. *diju*. U AR II s. v. *diti* kaže se da je riječ prasl., a budući da su u hrv. izvorima potvrde samo ikavske, da mora da je to u čakavaca bila narodna riječ, a ostali da su ju od njih preuzeli. S. v. *djejati* kaže se da nikad nije bila narodna riječ i da dolazi u knjigama pisanim crkvenim jezikom (potvrde su malobrojne, sve srpcrsl.,

osim Stullijeve rječničke), pa je to, prema tome, i u Marulića crkvenoslavizam, dosta rijetko zastupljen: Ijd prez. *Komu poklon diju, Bogu, spasu momu* Ju 2118 (u Rj. Ju označeno kao sv. *poklon dijati* ‘klanjati se’), te još samo jednom u homonimnom 3mn prez. *Dušu svoju biju kino pravih koļu, / nim škodu ne diju premda jih zakoļu* Su 465–466. S druge strane, glagol *diti* u Marulića je dosta obilno zastupljen, npr. *Dim vam ja* Ju 504, *Ča veće dim tebi?* 1156 i dr., *ča li mi, tužni, diš* Svarh mu. Is. 204, *kako ti diš* Spov. kol. 198, *Bog di da će dat kajanim spasenje* Stum. K. 84, *...Sveta crikva tva, ka di:* »Pomozite!« Tuž. gr. Jer. 76, *kako diju poeti* Ju B1468, *Vanjelja ti diju:* »Ne htij strah imiti...« Su 423, *sramota (je) ne umiti štit ča pisma diju* Stum. K. 508, *ni šala ča (Turci) diju* Tuž. gr. Jer. 89, *sve će, diju* (pogani), *podrit* Mol. supr. Tur. 60, *Palas ... dijahu da je božica od arvañe* Ju B1879 i dr., te refleksivno: *diti se* i u sv. s ptc. pas. *biti dit* (‘sloviti’): *...jer slava človika, / najveća ka se di, ne tarpi dovika* Ju 27–28, *ondi ja s nimi bit muž počtena roda / Joakin, ki je dit* (tj. ‘koji slovi da je počtena roda’⁷³) Su 21–22. U primjeru: *podobna ćeš se zvati k Janusu, ki se di / zad i sprid da j’ okat, da s obi stran vidi* Stum. K. 271–272 kao da je znač. ‘činiti se, izgledati’, koje u AR II s. v. *diti* nije potvrđeno. To bi mogla biti davna značenjska veza s glagolom *dijati*.

Prividan su istoznačenjski par u Marulića riječi *sebar* / *srebar*. Naime, Rj. PR na temelju primjera: *velekrat izajde od sebra besida / da mudrost nadajde plemenita dida* Stum. K. 331–332 ima natuknicu *sebar* »seljak, kmet, podložnik«, dok Rj. Nasl. ima *srebar* »seljak, težak«. U AR XIV s. v. *sebar* navodi se znač. »čovjek nižega društvenog položaja u srednjovjekovnoj hrvatskoj i srpskoj društvenoj organizaciji«, te se kaže se da je riječ stara (navodi se i litavska paralela!), da dolazi u svim našim rječnicima, ali od slav. jezika navodi samo rus. i stsl. (Mikl. *sebrъ* »rusticus«); za navedeno znač. pod *a.* potvrde su 14.–15. st. iz srpcrsl. i hrv. glag. izvora, slijedi navedeni Marulićev primjer i mlađi izvori, među kojima ima i crsl. jezično obojenih. Međutim, priređivač PR u bilj. 331 na str. 201 navodi grafiju iz navedenoga primjera: *srebra*. Kako se u AR-u u uvodnoj obradi natuknice *sebar* navodi da je potvrđen i lik *srebar*, a taj se lik nalazi i u Rj. Nasl., trebalo bi tradicionalno čitanje ove riječi (od Jagića nadalje) u navedenom Marulićevu stihu izmijeniti u: *srebra*. AR XVI s. v. *I. srebar* navodi potvrde iz Habelićeva, Vitezovićeva i Belostenčeva rječnika, iz ltč. lekcionara *Zadarskog, Bernardinova* i *Ranjinina*, iz glag. *Spovidi općene*⁷⁴, te Zoranića i Barakovića. Prema navedenim potvdama taj je oblik samo hrvatski i vjerojatno ga ne bi trebalo smatrati crkvenoslavizmom, ako to oblik *sebar* u hrvatskoj književnosti i jest. Ali u Marulića je, kao što je iz navedenoga razvidno, potvrđen samo lik *srebar*.

⁷³ Red riječi izmijenjen iz stihotvornih razloga.

⁷⁴ Iz obrade AR-a zapravo nije jasno radi li se o starijem *Ivančićevu zborniku* (kraj. 14./poč. 15. st.) ili o *Spovidi općenoj* iz 1496., zajedno uvezanima u jednu knjižicu. U obradi se, naime, navodi *Ivančićev zbornik* iz g. 1496.!

Osvrnut ću se na još jedan zanimljiv i značajan Marulićev književnojezični postupak: Na više mjesta u *Juditi* on crkvenoslavizam što unosi u svoj tekst/stih u bilješki tumači poznatijom riječju, pri čemu poznatiji može biti i udomaćeni, odnosno u njegovu kulturnom krugu uobičajeni latinizam. Taj postupak pokazuje da crkvenoslavizam, tj. riječ preuzeta iz starinom »posvećena« jezika, u danom slučaju u stihu funkcionira na razini »višega stila«. Evo primjera: ... *da ne side doma, / ner da bľudu droma* 437–438 i u B438: *Drom ali drum zove se put općeni; piših... / s kimi se uputi, / kakono nīve ke pokriliše pruži* 301–302 i u B302: *Pruzi su kobilice ke pokriše poľe od Egipta, ne hteći faraun pustiti puk Božji; I keno suzubi muških vojask stahu / jake kako dubi...* 1882–1883 i u B1882: *Suzub⁷⁵ muških vojask stahu amazone* (što pokazuje da je izvorni oblik prijedloga *suzub*, dok je u stihu upotrijebljeni oblik *suzubi* prilagođen rimi s *dubi*). Naredni primjeri pokazuju da je Marulić »dijački«, tj. određene latinizme, u svojoj kulturnoj sredini smatrao dovoljno poznatima da posluže kao objašnjenje upotrijebljenim crkvenoslavizmima. Tako: *Saužge činiše gore na oltare* 2026 i u B2026: *Saužgi dijački zovu se holokausta⁷⁶*; *Svagdan se na n̄* (tj. na oltar) *misti na slavu tvoju tov / žartja, kono čisti grišnike od grihov* 460–461 i u B461: *Žartja : sakrificija*, pri čemu se nominativ množine crkvenoslavizma *saužgi* tumači nominativom množine latinizma *holokausto* (*holokausta*), a genitiv jednine crkvenoslavizma *žartja* genitivom latinizma *sakrificij⁷⁷* (*sakrificija⁷⁸*). Ti su segmenti u transkripciji *Judite* shvaćeni obratno, tj. kao da se latinska riječ tumači domaćom, pa se i prenose s originalnom grafijom: *holocausta*, *sacrificia*, a u oba Rj. Ju (i u SDMM i iz 2001.) navode se lat. natuknice: *holocausta* »žrtve paljenice«, *sacrificium* »žrtva«. Zabunu u transkripciji i tumačenju izazvala je jedna od bitnih odlika starohrvatske latinice, u kojoj su se posuđenice iz latinskog i talijanskog jezika i one koje su preko tih jezika primljene pisale (ili nastojale pisati) originalnom grafijom, a status njihove udomaćenosti razabire se iz morfološke prilagodbe.⁷⁹ I na kraju: *Popove još zatim pleća svā odiše / vričiščem tim ostrim...* 446–447 i u B447: *Cilicij harvatski se*

⁷⁵ V. u odjeljku 4. 1. pod 3.

⁷⁶ Od lat. *holocaustum*; po Nm̄n *holokausta* zaključujemo da je s. r. iz lat. preuzet i u našoj posuđenici. – Riječ nije potvrđena u AR-u. U liku *olokaust(o)* dolazi u *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* iz sredine 15. st. (iz potvrđenih oblika ne razabire se rod).

⁷⁷ U AR XIV *sakrificij* se nedovoljno precizno tumači »sveta služba, sveti čin« s potvrdom iz *Žića svetih otaca*, pogrešno citiranom, pa sugerira i pogrešno značenje riječi *sakrificij* (iz konkordancije *Žića svetih otaca*, spomenute u bilj. 23, razvidno je da se u danom primjeru radi o prinošenju žrtve idolima) i tri Hektorovićeve potvrde, od kojih se u jednoj nesumnjivo radi o podizanju misnog sakramenta.

⁷⁸ U lat. je od *sacrificium* Gjd *sacrificii*, a ne *sacrificia* – v. o tome: Dragica M a l i ć, »Od rječnika prema tekstu...«, nav. dj. u bilj. 14, o tome na str. 189.

⁷⁹ V. o tome: Dragica M a l i ć, »Od rječnika prema tekstu...«, nav. dj. u bilj. 14, o tome na str. 174 i passim u tekstu uz pojedine primjere. Opširnije: Dragica M a l i ć, »Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici«, *Filologija*, 34 (2000), str. 97–128, o tome na str. 100–102.

zove *vričišće*, gdje se i opet latinizmom *cilicij* kao poznatijim pojmom tumači upotrijebljeni crkvenoslavizam, shvaćen kao stara hrvatska riječ. To je tumačenje važno zbog odrednice »harvatski«, koja potvrđuje u uvodu iskazan stav da su hrvatski latinički pisci jezik hrvatske crkvenoslavenske redakcije (ne znajući za njegovu davno prevladanu istočnojužnoslavensku osnovu) držali vlastitim jezikom, što on u stvari i jest. Ugrađujući tu crkvenoslavensku jezičnu tradiciju u svoj književni opus Marulić se naslanja na već pet stoljeća staru pisanu praksu u Hrvata, te sa svojim djelom izrasta iz nje kao vrhunac staroga i kreativno počelo novoga književnog i književnojezičnog doba.

Ovom posljednjom rečenicom zašli smo u srž onoga što bi nakon ovdje predočene raščlambe crkvenoslavenskih tragova i crkvenoslavizama prisutnih u Marulićevu djelu trebalo reći u *Zaključku* članka. Stoga *Zaključak* ovom prigodom izostavljam. Na kraju ću samo spomenuti opći dojam do kojega sam došla tijekom ovoga rada (za čvršće dokaze trebalo bi znatno produbiti analizu, uključiti i statističke pokazatelje): Naime, crkvenoslavizme kao jezičnom starinom i višestoljetnom književnom upotrebom posvećene jezične elemente Marulić unosi u svoja najambicioznija hrvatska djela. Među djelima u stihovima najviše ih ima u *Juditi* i *Suzani*, slijedi prijevodno *Stumačenje Kata*, dok ih u ostalim pjesmama ima znatno manje, a najmanje u tekstovima što su u SDMM objavljeni pod zajedničkim naslovom *Dijaloški i dramski tekstovi*, najvjerojatnije stoga što su bili namijenjeni širem krugu recipijenata. Koliko se može zaključiti na temelju *Rječnika uz Naslidovanje*, a bez podrobnoga istraživanja teksta i usporedbe s originalom, u tom prijevodnom djelu (kao i u stihovanom *Stumačenju Kata*) također ima mnogo crkvenoslavizama, očito potaknutih teološkom problematikom latinskoga predloška, za čije su se pojmove adekvati već nalazili u crkvenoslavenskoj tradiciji.

I sasvim na kraju: Da bismo u potpunosti razumjeli Marulića i njegove pjesničke poruke, da bismo shvatili bit njegove »umjetnosti riječi«, barem u onom najboljem što je od njega doprlo do nas, potrebna su još mnoga istraživanja najrazličitijih slojeva njegova književnojezičnog iskaza. Ta bi istraživanja trebala pomoći i pri razgraničavanju onoga što jest Marulićevo (ili je to s najvećom vjerojatnošću) i kojekakvih pripisa, koji ne pridonose Marulićevoj veličini, a umanjuju raznovrsnost književne djelatnosti kasnoga hrvatskog srednjovjekovlja i Marulićeva vremena.